

Beata Bieńkowska • Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza • Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

redakcja naukowa
prof. dr. hab. Piotr Kruszyński

Temida 2

Białystok 1998

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska - II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński - I, X, XIII; XIV

Cezary Kulesza - IV pkt 2, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII;
XV-XVIII; XXIV

Piotr Piszczek - XIX-XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 1998

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem, bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-56-8

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Krzysztof Kruuszewski

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk: ORTHDRUK, Białystok, tel. 742-25-17

CZYNNOŚCI PROCESOWE

1. Pojęcie czynności procesowych

Czynności procesowe można określić jako działania uczestnika procesu zgodne z jego wolą i świadomością, wywierające skutki w sferze prawa karnego procesowego.

Od czynności tych należy odróżnić zdarzenia procesowe, to znaczy zmiany w otoczeniu zewnętrznym nie wywołane przez aktywność człowieka, a mające wpływ (pośredni bądź bezpośredni) na przebieg i wynik procesu. Tytułem przykładu można tu wymienić śmierć oskarżonego, która powoduje umorzenie postępowania wobec niego (art. 17 § 1 pkt 5 kpk), bądź też wystąpienie przypadków losowych uniemożliwiających np. wniesienie stronie procesowej w terminie środka odwoławczego, co uzasadnia przywrócenie tego terminu przez organ procesowy (art. 126 § 1 kpk).

Czynności procesowe jako szczególna forma aktywności człowieka, powinny być działaniem świadomym i dobrowolnym. Dlatego też, skutków procesowych nie powinny wywoływać działania podjęte przy braku świadomości, pod wpływem przymusu fizycznego, bądź np. oświadczenia podjęte w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi.

Czynności procesowe, jako działania ludzkie nie obejmują swoim zakresem zaniechań. Przytoczona wyżej definicja nie wyklucza, iż skutki procesowe może wywołać bezczynność uczestników procesu. Fakt, iż strona procesowa, np. oskarżony, nie korzysta z uprawnień procesowych, wywołać może skutek w postaci niekorzystnego dla niej orzeczenia sądu, jednakże nie oznacza to, iż podejmuje ona czynności procesowe na swoją niekorzyść.

2. Rodzaje czynności procesowych

A. Wprowadzenie

Czynności procesowe mogą być dokonywane przez wszystkich uczestników procesu karnego, a więc można wśród nich wyróżnić czynności, które wykonują:

- organy procesowe;
- strony procesowe;
- pozostali uczestnicy procesu.

W powyższym podziale należy podkreślić, iż najszersze uprawnienia do dokonywania czynności procesowych przysługują organom procesowym i stronom procesowym. W przypadku czynności organów procesowych, jako reprezentantów państwa i dysponujących z tego tytułu atrybutami jego władzy w procesie karnym, ustawa nakłada na nie wymóg szczególnego formalizmu. W toku historycznego rozwoju procesu karnego i powstania instytucji demokratycznego państwa prawnego ograniczenie to stało się szczególnie wyraźne.

W przypadku stron procesowych, jako ze swojej istoty bezpośrednio zainteresowanych rozstrzygnięciem co do przedmiotu procesu, ich upoważnienie do dokonywania czynności procesowych jest również szerokie, chyba że w sposób wyraźny ogranicza je ustawa, np. terminem do wniesienia aktu oskarżenia przez samoistnego oskarżyciela posiłkowego, bądź ograniczeniami praw powoda cywilnego w sferze postępowania dowodowego (art. 66 kpk), bądź możliwościami zaskarżenia decyzji sądu o odmowie przyjęcia powództwa cywilnego czy też pozostawienia go bez rozpoznania.

Natomiast w przypadku innych uczestników procesu, np. świadków bądź biegłych, ich aktywność w dziedzinie czynności procesowych jest limitowana przez rolę, jaką ustawa przewiduje dla nich w procesie karnym.

B. Ze względu na skutek czynności procesowe można podzielić na:¹

---

1 S. Kalinowski: *Polski proces karny*, Warszawa 1981, s. 127.

- nie wpływające bezpośrednio na bieg procesu (np. wnioski dowodowe czy oświadczenia stron procesowych). Przyczyniają się one wprawdzie do osiągania celów procesu karnego, lecz nie powodują zmiany stadium procesu;
- czynności przesuujące proces w stadium następane (np. wniesienie przez prokuratora aktu oskarżenia do sądu (art. 331 kpk), a następnie wyznaczenie rozprawy głównej przez prezesa sądu (art. 350 § 1 kpk);
- powodujące powrót procesu do stadium poprzedzającego, np. zwrot sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego na posiedzeniu przed rozprawą główną (art. 339 § 3 pkt 4 kpk) bądź na rozprawie (art. 397 § 1 kpk).

C. Ze względu na swobodę podmiotów procesu przy ich dokonywaniu, zmianie i odwoływaniu wyróżniamy:

- czynności **w pełni dyspozytywne**, których dokonanie, zmiana lub odwołanie zależy w pełni od uznania podmiotów je dokonujących, np. tylko od nieskrępowanego uznania stron procesowych zależy składanie przez nie wniosków dowodowych i rezygnacja z przeprowadzania dowodu (co nie wyklucza dokonania czynności przez organ procesowy z urzędu - por. art. 167 kpk), bądź odstąpienie oskarżyciela prywatnego od oskarżenia przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej (art. 496 § 2 kpk);
- czynności charakteryzujące się **ograniczoną dyspozytywnością**, np. niemożność cofnięcia przez oskarżonego środka odwoławczego złożonego na jego korzyść przez oskarżyciela publicznego (art. 431 § 2 kpk);
- **czynności nakazane** przez ustawę, np. uchylenie przez sąd odwoławczy zaskarżonego orzeczenia w przypadku wystąpienia bezwzględnej przyczyny odwoławczej (art. 439 § 1 kpk);
- **czynności zabronione przez ustawę**, np. zadawanie pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść wypowiedzi (art. 171 § 3 kpk).

D. Ze względu na charakter i treść czynności procesowych można wśród nich wyróżnić²:

- czynności realne;
- spostrzeżenia procesowe;
- oświadczenia procesowe.

Do czynności realnych (rzeczowych)³ - można zaliczyć działania wywołujące zmiany w świecie zewnętrznym, jak przeszukanie, zatrzymanie, oględziny, wykonanie zdjęć, a nie procesy zachodzące wyłącznie w psychice człowieka.

Pod mianem **spostrzeżeń procesowych**, czyli tzw. czynności **recyptywnych**⁴, należy rozumieć procesy myślowe polegające na przyjęciu do wiadomości informacji procesowych i żądań, np. wysłuchanie przemówień stron (art. 406 kpk).

Oświadczenia procesowe są to przewidziane przez prawo karne procesowe przejawy woli, bądź wiedzy uczestnika procesu, kierowane pod adresem innych uczestników. Wyróżnia się wśród nich:

oświadczenia wiedzy, czyli przekazywanie przez uczestnika procesu informacji mogących mieć znaczenie dla postępowania karnego, np. wyjaśnienia oskarżonego, zeznania świadków, opinie biegłych, informowanie organu procesowego np. o przyczynach niemożności stawienia się na jego wezwanie. Należy do nich zaliczyć także twierdzenia dowodowe, które wymagają udowodnienia;

oświadczenia woli, czyli przejawy dążeń i zamierzeń uczestnika procesu.

Mogą one przybierać formę oświadczeń **wyraźnych** bądź **dorozumianych (konkludentnych)**. **Dorozumiany objaw woli można przyjąć jedynie wówczas, gdy nie zachodzą wątpliwości, iż zachowanie danego uczestnika procesu uzewnętrznia określoną wolę. W szczególności prawidłowa ocena tej woli wymaga ustalenia motywu takiego zachowania. Tytułem przykładu można podać tu złożę-**

---

2 M. Cieślak: Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne, Warszawa 1984, s. 51.

3 S. Śliwiński: Proces karny. Zasady ogólne, Warszawa 1948, s. 419.

4 S. Śliwiński, op. cit., s. 419.

nie przez stronę wniosku o uzasadnienie wyroku, jako dorozumiany przejaw woli złożenia apelacji (art. 422 § 1 kpk).

Wśród **oświadczeń woli** można wyróżnić:

a) **oświadczenia postulatywne** przybierające formę wniosków, żądań, prośb.

Wnioski stanowią określoną propozycję dokonania konkretnych rozstrzygnięć, kierowaną najczęściej pod adresem organów procesowych. Przykładem może być tu wniosek dowodowy (art. 169 kpk), akt oskarżenia jako wniosek o wszczęcie postępowania przeciwko określonemu oskarżonemu o oznaczony czyn (art. 332 kpk), czy też wniosek o wyłączenie sędziego (art. 42 kpk).

Żądaniami mogą być np. środki odwoławcze (apelacja bądź kasacja), w których wnosząca je strona domaga się zmiany bądź uchylenia zaskarżonego orzeczenia.

Prośby, w porównaniu z innymi wnioskami, wywołują słabsze skutki procesowe, gdyż organy procesowe mają większy zakres uznaniowości przy ich załatwianiu. Tytułem przykładu można tu wymienić prośbę skazanego o ułaskawienie (art. 560 i n. kpk);

b) **oświadczenia władcze (imperatywne)** będące przejawem woli organu kierującego procesem, która to wola jest wiążąca dla uczestników procesu.

Można tutaj wyróżnić:

polecenia wydawane organom podwładnym, np. w ramach nadzoru procesowego przez prokuratora organom ścigania w postępowaniu przygotowawczym (art. 93 § 4 kpk). Nie wiążą one innych uczestników procesu;

decyzje procesowe wiążące zarówno uczestników procesu, jak i inne organy lub instytucje, lecz te ostatnie tylko w przypadku, gdy wynika to z ustawy bądź samej decyzji, np. prawomocny wyrok skazujący oskarżonego rodzi po jego stronie obowiązek poddania się karze, statuując stan powagi rzeczy osądzonej, czyli niemożność ponownego postępowania w tej sprawie. Dla innych organów, np. administracji więziennej, oznaczać to może zobowiązanie do egzekucji kary. Ponadto ustalenia takiego wyroku co

do popełnienia przestępstwa wiązą sąd w postępowaniu cywilnym (art. 11 kpc).

W przypadku **decyzji procesowych** można dokonać ich podziału, który został *expressis verbis* wyrażony w ustawie na:

orzeczenia;

zarządzenia.

Kryterium rozróżnienia stanowi tu waga sprawy (zagadnienia) rozstrzyganego daną decyzją. Orzeczenia stanowią główną formę decyzji procesowych, wymaganą przy rozstrzygnięciu istotnych kwestii procesu. Ich podstawę może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w postępowaniu, mających znaczenie dla sprawy (art. 92 kpk).

Zarządzenia są decyzjami wydawanymi z reguły w kwestiach mniej istotnych, porządkowych. Czasami jednak mogą mieć one zasadniczy wpływ na losy procesu, np. zarządzenie prezesa sądu o odmowie przyjęcia środka odwoławczego, jeśli jest on niedopuszczalny z mocy ustawy, wniesiony po terminie bądź przez osobę nieuprawnioną (art. 429 kpk). Zarządzenia różnią się od orzeczeń również tym, iż kodeks wyraźnie określa, w jakich kwestiach mogą być wydawane oraz przyznaje kompetencje ich wydawania wyłącznie organom jednoosobowym. W postępowaniu przygotowawczym wydaje je organ prowadzący to postępowanie lub prokurator nadzorujący. W postępowaniu sądowym może je wydawać wyłącznie prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub przewodniczący składu orzekającego (art. 93 kpk). Sąd nigdy nie wydaje zarządzeń.

Orzeczenia możemy podzielić na:

1.

Merytoryczne, przesądzające o odpowiedzialności karnej, bądź niekiedy cywilnej oskarżonego (por. art. 415 kpk);

Formalne, dotyczące jedynie kwestii dopuszczalności procesu bądź kwestii trybu postępowania.

2.

Konstytytywne, powodujące powstanie, zmianę lub wygaśnięcie stosunku prawnego. Można tu podać tytułem przykładu wyrok

skazujący, który wymierzając określoną karę, bądź zasądając powództwo cywilne tworzy po stronie oskarżonego obowiązek poddania się karze bądź zobowiązanie cywilnoprawne zadośćuczynienia szkodzi wyrządzonej przestępstwem.

Deklaratoryjne, które jedynie potwierdzają istnienie stanu prawnego, powstałego poza sferą procesu karnego. Potwierdzają one jedynie istniejący stan prawny w sferze regulowanej przez prawo materialne, np. wyrok uniewinniający potwierdza jedynie fakt, iż oskarżony nie popełnił przestępstwa, bądź postanowienie o umorzeniu postępowania z powodu przedawnienia.

3.

Odwołalne, gdzie możliwa jest odwołalność stanu prawnego, które spowodowały. Odwołalność orzeczeń procesowych przez organ procesowy, który je wydał, np. możliwość zmiany bądź uchylecia środka zapobiegawczego, jeśli ustaną przyczyny jego stosowania (art. 253 kpk), należy do wyjątków. Regułą jest bowiem uchylanie takich orzeczeń przez organ wyższego rzędu w trybie nadzoru bądź kontroli odwoławczej.

Nieodwołalne, w przypadku których organ wydający orzeczenie nie jest w stanie ich uchylić ani zmienić. Przykładem są wyroki wydawane przez sąd pierwszej instancji, które zmienić bądź uchylić może jedynie sąd odwoławczy.

4.

Zaskarżalne tzn. takie, od których przysługuje środek zaskarżenia, np. apelacja, zażalenie bądź sprzeciw.

Niezaskarżalne, gdy środek zaskarżenia stronie bądź innemu uczestnikowi postępowania nie przysługuje. Orzeczenia takie są niezaskarżalne albo na mocy ustawy w momencie ich wydania, jak np. wydane przez sąd odwoławczy (pomijamy tu nadzwyczajne środki zaskarżenia jak kasacja), bądź też z powodu braku inicjatywy uprawnionego podmiotu, który nie złożył w terminie środka zaskarżenia.

5.

Kończące postępowanie w sprawie, wśród których można wyróżnić orzeczenia kończące proces całkowicie, bądź tylko w da-

nej instancji. Orzeczeniem kończącym proces w danej instancji jest wydanie wyroku przez sąd pierwszej instancji. Natomiast orzeczeniem kończącym proces definitywnie jest np. orzeczenie Sądu Najwyższego oddalające kasację.

Orzeczenia nie kończące postępowania w sprawie, incydentalne, np. postanowienie w przedmiocie wniosku dowodowego art. 170 kpk.

Najważniejszym jednak rozróżnieniem orzeczeń, znajdującym bezpośredni wyraz w ustawie, jest ich podział na:

postanowienia;

wyroki.

Wyroki są najważniejszymi orzeczeniami sądu wydawanymi w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, rozstrzygającymi o odpowiedzialności (karnej bądź cywilnej) oskarżonego. Warunkiem wydania przez sąd orzeczenia w formie wyroku jest istnienie wyraźnego upoważnienia w tej mierze. Podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych na rozprawie głównej (art. 410 kpk).

Wyroki można podzielić ze względu na stosunek do winy oskarżonego:

Orzeczenia przesądzające o przedmiocie procesu (merytoryczne).

Wyroki uniewinniające. Są one orzeczeniami merytorycznymi wydanymi wtedy, gdy sąd ustali brak winy oskarżonego, bądź, ustawowych znamion przestępstwa.

Wyroki skazujące. Stwierdzają one fakt popełnienia przez oskarżonego przypisanego mu czynu karalnego, muszą zawierać jego kwalifikację prawną oraz orzekać o rodzaju odpowiedzialności, jaką poniesie oskarżony.

Wyroki warunkowo umarzające postępowanie. Podobnie jak wyroki skazujące, można je wydać tylko przy braku wątpliwości co do winy oskarżonego w przypadku, gdy sąd na rozprawie stwierdzi istnienie przesłanek do zastosowania środka probacyjnego w postaci warunkowego umorzenia postępowania.

Orzeczenia nie przesądzające o przedmiocie procesu (formalne).

Wyroki bezwarunkowo umarzające postępowanie. Sąd może je wydać wtedy, gdy po rozpoczęciu przewodu sądowego stwierdza okoliczności wyłączające ściganie. Jednakże w przypadku stwierdzenia negatywnych przesłanek procesowych, wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2, **sąd nie wydaje wyroku umarzającego, lecz wyrok uniewinniający.**

Ze względu na okoliczności publikacji (ogłoszenia) wyroku:

a) **wyroki wydane w obecności oskarżonego;**

b) **wyroki wydane bez obecności oskarżonego,** wśród których można wyróżnić:

wyroki zaoczne, które można wydać w trybie uproszczonym, jeżeli oskarżony i jego obrońca, którym doręczono wezwanie nie stawiają się na rozprawę główną, i wówczas sąd przeprowadza ją bez ich udziału (art. 479 § 1 kpk), chyba że oskarżony usprawiedliwszy swoje niestawiennictwo, wnosił o odroczenie rozprawy (art. 480 kpk). Wyrok taki może być zaskarżony w formie sprzeciwu, którego uwzględnienie powoduje ponowne rozpoznanie sprawy (art. 482 kpk);

wyroki wydane pod nieobecność oskarżonego, które mogą być ferowane w zwykłym trybie postępowania. Sąd ma taką możliwość w przypadku, jeśli oskarżony, który złożył już wyjaśnienia, opuścił salę rozprawy bez zezwolenia przewodniczącego, wówczas można dokończyć rozprawę pomimo nieobecności oskarżonego, zaś wydanego w tej sprawie wyroku nie uważa się za wyrok zaoczny (art. 376 § 1 kpk).

Szczególną kategorię orzeczeń stanowią:

wyroki łączne, które mogą być wydane, gdy zachodzą warunki do orzeczenia kary łącznej w stosunku do osoby prawomocnie skazanej wyrokami różnych sądów (art. 569 i n. kpk);

wyroki sądu odwoławczego, które mogą utrzymywać w mocy, zmieniać bądź uchylać wyrok sądu niższej instancji.

Postanowieniem jest orzeczenie rozstrzygające kwestię procesową, dla której ustawa nie zastrzega formy wyroku (art. 93 § 1 kpk).

W postępowaniu jurysdykcyjnym postanowienia może wydać tylko sąd.

W postępowaniu przygotowawczym postanowienia wydaje prokurator i organy prowadzące to postępowanie w przypadkach przewidzianych ustawą, w innych zaś - zarządzenia. Kodeks postępowania karnego zastrzega na tym wstępnym etapie procesu wydanie niektórych postanowień do kompetencji sądu (np. o zastosowaniu tymczasowego aresztowania - art. 250 § 1 kpk).

Wśród postanowień można wyróżnić:

postanowienia zamykające drogę do wydania wyroku, np. postanowienie o umorzeniu postępowania;

postanowienia uboczne, rozstrzygające kwestie incydentalne, jak np. powołanie biegłego, czy też dopuszczenie innego dowodu w sprawie.

Podział ten wiąże się ściśle z kwestią zaskarżalności postanowień. Zaskarżalne w drodze zażalenia są postanowienia sądu zamykające drogę do wydania wyroku (chyba że ustawa stanowi inaczej), postanowienia co do środka zabezpieczającego, zaś inne postanowienia tylko wtedy, gdy wyraźnie przewiduje to ustawa (art. 459 kpk).

Postanowienia mogą być wydawane na rozprawie bądź posiedzeniu (art. 95 kpk). W posiedzeniach takich może brać udział prokurator, zgłosić wniosek na piśmie bądź w inny sposób przekazać swoje oświadczenie, które umieszcza się w protokole. Posiedzenia w porównaniu z rozprawą cechują się ograniczoną kontradiktoryjnością. Strony inne niż prokurator oraz osoby nie będące stronami mają prawo lub obowiązek brać udział w posiedzeniu jedynie w przypadkach przewidzianych ustawą (np. art. 339 § 5 i art. 341 § 1 kpk).

3. Wadliwość czynności procesowych i jej skutki

A. Pojęcie wadliwości

Wadliwą jest czynność procesowa, która wprawdzie została praktycznie dokonana, ale obciążona jest brakami lub uchybieniami wynikającymi z jej niezgodności z prawem.

Warunkiem niewadliwości czynności procesowej, umożliwiającym dokonującemu ją podmiotowi wywarcie skutków w sferze procesu karnego, jest posiadanie przez nią następujących cech.

Dopuszczalność

Czynność prawna jest dopuszczalna, jeżeli jej dokonanie jest dozwolone przez prawo. Czynność niedopuszczalna to taka, którą dokonano przy braku ustawowych przesłanek lub wbrew zakazom ustawy.

Zakazy takie mogą być wyrażone w ustawie w sposób wyraźny bądź dorozumiany. Przykładowo, niedopuszczalne jest wpływanie na wypowiedzi przesłuchiwanej osoby za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej, stosowanie hipnozy bądź narkoanalizy (art. 171 § 4 kpk).

W sposób dorozumiany kodeks zakazuje dokonywania czynności prawnych, jeśli nie zostały spełnione określone przesłanki ustawowe.

Przykładowo, przed przesłuchaniem świadka należy pouczyć go o przysługującym mu prawie do odmowy zeznań (art. 191 § 2 kpk), zaś oskarżonego o przysługującym mu prawie do milczenia (art. 175 § 1 kpk). Przeprowadzenie przesłuchania bez spełnienia tych wymogów jest niedopuszczalne.

Skuteczność

Skuteczność należy rozumieć jako możliwość wywarcia przez dopuszczalną czynność procesową skutków w sferze procesu karnego. Sam fakt dopuszczalności czynności prawnej nie jest tożsamy ze skutecznością, np. wniesienie po upływie terminu środka odwoławczego jest dopuszczalne, lecz nie jest to czynność skuteczna. Pogląd ten uzasadnia samo brzmienie ustawy, która wśród powodów odmowy przyjęcia środka odwoławczego wyróżnia: wniesienie go po terminie lub przez osobę nieuprawnioną, bądź też **niedopuszczalność z mocy ustawy** (art. 429 § 1 kpk). Ponadto art. 122 § 1 kpk stwierdza wyraźnie, iż czynność procesowa dokonana po upływie terminu zawitego jest bezskuteczna (a nie niedopuszczalna).

Ważność

Ważną jest czynność procesowa, która odpowiada przepisom prawa procesowego co do czasu, miejsca, sposobu i innych warunków jej

dokonania⁵. Do tych innych warunków należy zaliczyć prawidłowość oświadczenia woli, której przejawem była czynność procesowa. Czynność procesowa nie spełniająca powyższych wymogów dotknięta jest nieważnością.

Przy analizie tego pojęcia należy wyróżnić nieważność orzeczeń oraz nieważność pozostałych czynności procesowych.

Przyczyny **nieważności orzeczeń** wymienione są enumeratywnie w art. 101 § 1 kpk, zaś procedura stwierdzania nieważności w artykułach 102-104 kpk. Zagadnienia te będą analizowane w dalszych częściach pracy.

Nieważność **pozostałych czynności procesowych** wymaga poczynienia następujących uwag:

- nieważnością dotknięta jest niewątpliwie niedopuszczalna czynność procesowa jako dokonana wbrew zakazom ustawowym;
- nieważną jest także czynność procesowa dotknięta wadą oświadczenia woli, np. powzięta pod wpływem przymusu fizycznego bądź groźby bezprawnej;

w przeciwieństwie do nieważności orzeczeń, kpk nie przewiduje żadnej procedury stwierdzania /deklaratoryjnego) nieważności pozostałych czynności procesowych. Zgodzić się więc należy z S. Śliwińskim⁶, iż czynności nieważne należy uważać za niebyłe, nie wywierające żadnych skutków prawnych od momentu ich dokonania i jako takie nie wymagają potwierdzenia swojej wadliwości.

B. Konwalidacja wadliwości czynności procesowych

Konwalidacja oznacza usuwanie wad czynności i całego postępowania przed wydaniem orzeczenia kończącego proces. Odbywa się ona bez konieczności wnoszenia środków odwoławczych, gdyż wskutek naprawienia uchybienia wnoszenie środków odwoławczych w tym zakresie staje się bezprzedmiotowe⁷. Nie jest ona możliwa w przypadku **nieusuwalnej** wadliwości czynności procesowej. Sytuacja taka

5 S. Śliwiński, op. cit., s. 423.

6 S. Śliwiński, op. cit., s. 423-425.

7 S. Waltoś: Proces Karny. Zarys systemu, Warszawa 1996, s. 50.

może wystąpić, gdy wadliwa czynność wywołała stan nieodwracalny, bądź też upłynął termin, w którym możliwe było „uzdrowienie” czynności. Tytułem przykładu można tu podać niemożność uwzględnienia przez Sąd Najwyższy kasacji na niekorzyść oskarżonego po upływie terminu prekluzyjnego (a więc nie podlegającego przywróceniu) sześciu miesięcy od momentu uprawomocnienia się orzeczenia (art. 524 § 3 kpk). Przejawem nieodwracalności stanu prawnego, wywołanego przez dokonanie wadliwej czynności procesowej, może być przesłuchanie oskarżonego nie pouczonego o prawie odmowy składania wyjaśnień, bądź odpowiedzi na pytanie, wskutek czego przyznał się on do winy, co z kolei spowodowało ujawnienie innych, obciążających go dowodów. Nawet jeśli taki protokół z przesłuchania oskarżonego zostanie wyłączony z akt sprawy i nie będzie mógł być podstawą skazania oskarżonego, nie da się wymazać z pamięci i psychiki organu przesłuchującego uzyskanych w bezprawny sposób informacji.

W związku z powyższym powstaje problem uwzględniania wpływu wadliwej czynności procesowej na czynności będące jej konsekwencją i w rezultacie - na wynik całego procesu. Systemy procesu karnego krajów zachodnich zajmują tu zróżnicowane stanowiska. Najbardziej skrajne stanowisko prezentuje ustawodawstwo USA, gdzie zakaz korzystania z „owoców zatrutego drzewa” (*fruits of the poisonous tree*) obejmuje nie tylko zakaz wykorzystywania w procesie dowodów nielegalnych, ale i dowodów będących ich skutkiem, np. dowodu uzyskanego w wyniku nielegalnego podsłuchu, jako naruszającego Czwartą Poprawkę do Konstytucji USA.

Bardziej umiarkowane stanowisko w tej kwestii można spotkać w procesie francuskim, gdzie istnieje instytucja unieważnienia (*nullite*) nieprawidłowych aktów śledztwa sądowego prowadzonego przez sędziego śledczego. Zgodnie z art. 170 francuskiego kpk z 1958 r. każde naruszenie ustawy przy dokonywaniu konfrontacji, przesłuchaniu i identyfikacji oskarżonego skutkuje nieważnością nie tylko wadliwej czynności, lecz całego następnego postępowania. Równie istotnym powodem nieważności może być inne naruszenie praw oskarżonego, lecz wtedy o tym, czy nieważność należy ograniczyć do bezprawnej czynności, czy rozszerzyć na całość lub część następnego postępowania, decyduje sąd przysięgłych.

Konwalidacja wadliwości czynności prawnej może nastąpić:

- z mocy prawa (bez konieczności wykazywania inicjatywy przez uczestników procesu), np. zmiany stanu prawnego wskutek czego wadliwość czynności traci swoje znaczenie;
- wskutek zdarzeń faktycznych wywierających skutki w sferze prawa karnego procesowego, np. osiągnięcie pełnoletniości przez nieletniego pokrzywdzonego działającego w procesie bez przedstawiciela ustawowego;
- z inicjatywy strony procesowej, która uzupełnia dotychczasowy brak, np. przez uzupełnienie braków pisma procesowego (art. 120 § 2 kpk), bądź przywrócenia na jej wniosek terminu do dokonania danej czynności;
- przez powtórzenie wadliwej czynności w sposób prawidłowy (zgodny z prawem). W tym jednak przypadku należy poczynić przynajmniej następujące uwagi:
  - czynność wadliwa może być powtórzona przez ten sam organ, który jej dokonał - na tym samym etapie postępowania, bądź przez inny organ w następnym stadium,
  - ponowne przeprowadzenie określonej czynności jest fizycznie możliwe (wykonalne),
  - powtórzona czynność nie traci swojego znaczenia dla procesu, np. wskutek upływu czasu, gdyż w tym przypadku jest ona zbędna;
  - powtórzenie czynności procesowej jako metoda jej konwalidacji w rzeczywistości oznacza wykonanie drugiej, nowej czynności tego samego rodzaju i wówczas nie czynność wadliwa, lecz czynność nowa staje się podstawą konwalidacji⁸.

Następstwem konwalidacji jest to, iż czynność procesowa jest uważana za ważną i wywierającą skutki procesowe od momentu jej podjęcia (*ex nunc*).

Od konwalidacji czynności procesowej należy odróżnić jej **konwersję**, polegającą na tym, iż wadliwa czynność procesowa wywołuje

---

8 R. Kmieciak: Konwalidacja i konwersja wadliwych dowodów w procesie karnym, PiP 5/1989, s. 100.

skutki procesowe innej czynności, np. niewłaściwe oznaczenie czynności procesowej, a zwłaszcza środka zaskarżenia, nie pozbawia czynności znaczenia prawnego (art. 118 § 2 kpk). Przykładowo, wniosek o ściganie złożony w przypadku przestępstwa ściganego z urzędu będzie wywierał skutki zawiadomienia o przestępstwie, zaś „rewizja” bądź „skarga” czy „zażalenie” złożone od wyroku sądu I instancji będzie potraktowane, o ile czynność zostanie wykonana w terminie, jako apelacja. Wynika to m.in. z faktu, iż znaczenie czynności procesowej ocenia się według treści złożonego oświadczenia (art. 118 § 1 kpk).

4. Forma, tryb podejmowania i zaznajamiania z treścią czynności procesowych

A. Wymogi formalne stawiane czynnościom procesowym

Zgodnie z zasadą ustności procesu, podstawową formą czynności procesowych jest forma ustna, lecz niekiedy ustawa nakazuje wykonanie danej czynności w formie pisemnej. Należy wskazać tu na odróżnienie pomiędzy formą dokonania i utrwalania danej czynności a przekazaniem jej treści uczestnikom procesu. W przypadku decyzji procesowych, a w szczególności orzeczeń są one sporządzane i utrwalane w formie pisemnej, natomiast mogą być komunikowane uczestnikom procesu w postaci ustnej (np. ogłoszenie wyroku w obecności strony), bądź pisemnej, jeśli ustawa tak przewiduje. Klasycznym przykładem wymogu pisemności, stawianego czynnościom procesowym, jest obowiązek składania środków odwoławczych (apelacji, zażalenia) na piśmie (art. 428 § 1 kpk).

W przypadku, kiedy kpk przewiduje dla czynności procesowej rygor zachowania formy pisemnej, można mówić o jego ujęciu **ogólnym (generalnym) i szczególnym**.

W ujęciu ogólnym każda czynność procesowa utrwalona w formie pisemnej staje się **pismem procesowym**, które powinno odpowiadać wymogom art. 119 kpk, to znaczy zawierać:

- oznaczenie organu, do którego jest skierowane oraz sprawy, której dotyczy,
- oznaczenie oraz adres wnoszącego pismo,

- treść wniosku lub oświadczenia, w miarę potrzeby z uzasadnieniem,
- datę i podpis składającego pismo, bądź jeśli nie może się ona podpisać, podpis osoby przez nią upoważnionej, ze wskazaniem przyczyny złożenia swojego podpisu.

Ujęcie szczególne oznacza, iż prawo karne procesowe wymaga w odniesieniu do niektórych pisemnych czynności procesowych zachowania, oprócz wymogów pisma procesowego, także rygorów określonych przez kpk dla danego rodzaju czynności.

Przykładowo, wniosek dowodowy powinien spełniać wymogi określone w art. 169 kpk, akt oskarżenia powinien odpowiadać warunkom określonym w art. 332 i 333 kpk, zaś opinia biegłego zawierać elementy przewidziane w art. 200 kpk.

Przy niespełnieniu przez podmiot dokonujący danej czynności w formie pisemnej przewidzianych dla niej wymogów, możliwe są więc następujące sytuacje:

- pismo procesowe nie odpowiada wymogom formalnym określonym w art. 119 kpk (wymóg ogólny), bądź przepisom szczególnym (wymóg szczególny), a brak jest tego rodzaju, że pismo nie może otrzymać biegu;
- brak polega na niezłożeniu należytych opłat (np. w przypadku kasacji - art. 527 kpk), bądź upoważnienia do podjęcia czynności procesowej (np. podjęcie czynności przez obrońcę oskarżonego, który nie przedstawił upoważnienia do obrony - art. 83 § 2 kpk).

W powyższych sytuacjach wzywa się osobę, od której pismo pochodzi, do usunięcia braków w terminie 7 dni. Jeśli w tym terminie braki zostaną uzupełnione, pismo wywołuje skutki od momentu jego wniesienia, w przeciwnym wypadku uznaje się je za nieważne, o czym należy ją pouczyć przy doręczeniu wezwania do uzupełnienia braków (art. 120 § 2 kpk).

Braki formalne (formy) czynności procesowych nie powinny być mylone z ich wadliwością merytoryczną, którą należy wiązać z kryterium zasadności czynności procesowej. Zachodzą tu bowiem różnice dotyczące zarówno organów rozstrzygających w przedmiocie uchybienia, jak i skutków wydawanych przez nie decyzji. Przykładowo - gdy

zaistnieją braki formalne aktu oskarżenia, prezes sądu zwraca go oskarżycielowi celem ich uzupełnienia w ciągu 7 dni (art. 337 § 1 kpk). Natomiast w przypadku, gdy zaistnieją przesłanki braku faktycznych podstaw oskarżenia, decyduje w tej kwestii sąd na posiedzeniu, umarzając postępowanie (art. 339 § 3 pkt 2 kpk), zaś jeśli wyniki postępowania przygotowawczego wykazują istotne braki, wówczas sąd może postanowić o zwrocie sprawy w celu usunięcia tych braków przed rozpoczęciem rozprawy (art. 339 § 3 pkt 4 kpk), bądź w jej trakcie (art. 397 kpk).

B. Tryb wydawania orzeczeń

Jak wspomniano wcześniej, podstawową grupę orzeczeń, wyróżniających się dzięki swojemu znaczeniu w procesie, stanowią orzeczenia sądowe. Regułą ustanowioną przez kpk jest podejmowanie takich orzeczeń w składzie kolegiałnym. Orzeczenie sądowe może zapaść zarówno na rozprawie, jak i na posiedzeniu sądu. Wśród posiedzeń sądu można by pokusić się, w oparciu o terminologię procesową zastosowaną w kpk z 1928 r. o ich podział na **niejawne (co wówczas stanowiło element definicji posiedzenia)** i **jawne**, które na gruncie tamtej ustawy stanowiły synonim rozprawy.

Jednakże w świetle regulacji kodeksu postępowania karnego z 1997 r. uprawniony jest następujący podział form obradowania sądu:

rozprawa główna;

posiedzenie jawne;

posiedzenie niejawne.

Jeśli chodzi o rozprawę główną, to podstawowe kryterium jej odróżnienia od posiedzenia jawnego stanowi fakt, iż wyrok, jako najważniejsza forma orzeczenia sądu, może zapaść zasadniczo tylko po przeprowadzeniu rozprawy. Do wyjątków można zaliczyć tu: skazanie na wniosek prokuratora, oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy (art. 343 kpk), bądź też wydanie na posiedzeniu nakazu karnego jako szczególnej formy wyroku (art. 500 § 4), czy też wydanie wyroku na posiedzeniu przez sąd odwoławczy w przypadku ujawnienia bezwzględnej przyczyny odwoławczej (art. 439 § 1 kpk).

Dalszą, co nie znaczy że mniej istotną, różnicą pomiędzy posiedzeniem a rozprawą jest publiczny charakter rozprawy i pełna kontradyktoryjność postępowania.

Podział pomiędzy posiedzeniami jawnymi i niejawnymi sądu można oprzeć o nie w pełni ostre kryterium jawności wewnętrznej, czyli możliwości udziału stron. Jak wspomniano wcześniej, na mocy art. 96 § 1 kpk uprzywilejowaną pozycję ma tutaj prokurator, zaś prawa pozostałych stron i innych osób nie będących stronami są ograniczone do przypadków wskazanych ustawą (art. 96 § 2 kpk). Jeśli podmioty te nie mają prawa udziału w posiedzeniu sądu, można by przyjąć założenie, iż mimo obecności prokuratora takie posiedzenie jest niejawne.

W związku z zasadą kolegialności wydawania orzeczeń sądowych, kodeks postępowania karnego w sposób wyczerpujący reguluje kwestię **narady i głosowania nad orzeczeniem**.

W światowych systemach procesu karnego spotyka się zarówno łączne głosowanie nad całością orzeczenia, jak i odrębne głosowanie nad jego poszczególnymi elementami. Klasycznym przykładem drugiego rozwiązania w przypadku wyroków jest proces anglosaski, w przypadku procesu prowadzonego przed ławą przysięgłych. Rozprawa w takim procesie dzieli się na dwa etapy:

- rozstrzyganie o winie oskarżonego, o czym decyduje ława przysięgłych, złożona z losowo dobranych osób nie będących prawnikami i naradzających się i głosujących bez udziału sędziego i oskarżyciela;
- orzekanie o karze przez sędziego zawodowego.

Takie rozwiązanie pozwala uniknąć, w przypadku decydowania o winie oskarżonego, wpływu zawodowych sędziów na przysięgłych, którzy stanowią przejaw udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Jednakże, ponieważ przysięgli kierują się w swoim orzekaniu zasadą nieskrępowanej swobody oceny dowodów, ustawodawstwo anglosaskie rozwinęło szereg ograniczeń w przeprowadzaniu postępowania dowodowego na rozprawie głównej, celem uniknięcia bezprawnych wpływów na ich werdykt.

W polskim procesie karnym obowiązuje zasada łącznego decydowania o wszystkich składnikach orzeczenia przez cały skład orzekający w trakcie jednej narady i głosowania. Przebieg narady i głosowania nad orzeczeniem jest tajny i nie jest w żaden sposób dopuszczalne odtwarzanie jej przebiegu. W naradzie mogą brać udział jedynie członkowie składu orzekającego, bądź protokolant, chyba że przewodniczący uzna jego obecność za zbędną (art. 108 kpk). Celem narady jest podsumowanie wyników postępowania będącego podstawą do głosowania oraz określenie kwestii, jakie mają być rozstrzygnięte. Członkowie składu orzekającego dokonują wymiany poglądów w przedmiocie oceny stanu faktycznego i prawnego, będącego podstawą rozstrzygnięcia oraz zajmują się wyjaśnieniem mogących zaistnieć wśród nich wątpliwości. Kodeks postępowania karnego przyznaje w tej materii dominującą rolę przewodniczącemu składu orzekającego, który kieruje naradą i głosowaniem. Jednakże w przypadku zaistnienia wątpliwości co do porządku i sposobu narady i głosowania rozstrzyga o nich skład orzekający (art. 109 § 1 kpk).

Narada i głosowanie nad wyrokiem jako najważniejszą formą orzeczenia, obejmuje następujące zagadnienia, traktowane odrębnie:

- kwestie dotyczące winy i kwalifikacji prawnej czynu oraz okoliczności wpływające na znamiona podmiotowe i przedmiotowe przestępstwa;
- kwestie zastosowania kar zasadniczych bądź dodatkowych, czy też możliwych do zastosowania środków karnych;
- inne zagadnienia, które powinny być rozstrzygnięte wyrokiem, jak rozstrzygnięcie co do powództwa cywilnego, zasądzenie odszkodowania z urzędu, zdecydowanie o dowodach rzeczowych, kosztach sądowych bądź zaliczeniu aresztu tymczasowego na poczet kary pozbawienia wolności, jak również oczywiście kwestia dopuszczalności samego procesu, jeśli zachodzą w tej mierze jakieś wątpliwości.

Ostateczna treść orzeczenia jest ustalona w wyniku głosowania, które następuje bezpośrednio po naradzie. Celem uniknięcia wpływu sędziów zawodowych na ławników, bądź bardziej doświadczonych sędziów na swoich młodszych kolegów, kodeks określa procedurę składania głosów. Zgodnie z art. 109 § 2 kpk przewodniczący zbiera

głosy poczynając od najmłodszego wiekiem ławnika, następnie zaś głosują sędziowie według ich starszeństwa służbowego (w przypadku równorzędności starszeństwa służbowego decyduje wiek sędziego), sam zaś głosuje jako ostatni. W przypadku sądów odwoławczych i Sądu Najwyższego sprawozdawca, jeżeli nie jest przewodniczącym, głosuje pierwszy.

Wydanie orzeczenia nie wymaga jedności, lecz bezwzględnej większości głosów. Dlatego też wszystkie składy sądów orzekających są nieparzyste. W przypadku, gdy żadne ze stanowisk wyrażanych przez głosujących nie uzyska większości, zdanie najmniej korzystne dla oskarżonego przyłącza się do zdania najbardziej doń zbliżonego, aż do uzyskania większości (art. 111 § 2 kpk). W ten sposób kodeks przewiduje tak zwaną „sztuczną” większość głosów, która jest uregulowana w sposób korzystny dla oskarżonego. Należy wziąć tu pod uwagę następujące sytuacje:

- w trakcie głosowania o winie wszyscy członkowie składu orzekającego uznali oskarżonego winnym. Natomiast w trakcie głosowania o karze głosy podzieliły się w ten sposób, iż żaden nie uzyskał większości. Przykładowo, po uznaniu oskarżonego jednogłośnie za winnego zbrodni zabójstwa pięciu członków składu orzekającego proponuje następujące kary: dożywocia, 25, 15, 10 i 8 lat pozbawienia wolności. W tym przypadku decyduje ogólna reguła z art. 111 § 2 kpk, gdzie głos wnoszący o karę najsurowszą - dożywocia - dołącza się do głosów opowiadających się za 25 i 15 latami pozbawienia wolności, przez co uzyskuje się wymaganą przez ustawę bezwzględną większość. W rezultacie sąd orzeknie karę 15 lat pozbawienia wolności;
- w trakcie głosowania o winie niektórzy członkowie składu orzekającego głosowali za uniewinnieniem oskarżonego, lecz zostali przegłosowani przez większość składu. W następstwie tego sędzia (a także ławnik), który głosował przeciwko uznaniu oskarżonego za winnego, może wstrzymać się od głosowania nad dalszymi kwestiami; wówczas głos tego sędziego (ławnika) przyłącza się do zdania najprzychylniejszego dla oskarżenia (art. 112 kpk). Korygując podany wyżej przykład możemy założyć, iż w 5-osobowym składzie, przy głosowaniu o winie trzech członków składu opowiedziało się za winą oskarżonego, zaś dwóch za uniewinnie-

niem. W rezultacie tego dwóch przegłosowanych członków składu wstrzymało się od głosowania o karze i dalszych kwestiach (np. kosztach sądowych). Głosujący członkowie składu orzekającego wypowiedzieli się za następującymi karami: dożywocia, 25 i 15 lat pozbawienia wolności. Głosy obu sędziów (ławników) opowiadających się za uniewinnieniem przyłączane są do zdania najprzychylniejszego dla oskarżonego, wskutek czego orzeczona kara wynosi 15 lat pozbawienia wolności.

W polskim procesie karnym w przypadku orzeczenia o winie obowiązuje głosowanie całościowe, obejmujące całokształt rozstrzygnięcia, wraz z motywami jego podjęcia.

Orzeczenie podpisują wszyscy członkowie składu orzekającego, nie wyłączając przegłosowanego, chyba że orzeczenie zamieszczono w protokole (art. 113 kpk).

Podstawowym uprawnieniem członka składu sądu przegłosowanego w trakcie narady nad orzeczeniem jest możliwość zgłoszenia **zdania odrębnego** (*votum separatum*), co stanowi jedną z gwarancji niezawisłości sędziowskiej. Zdanie odrębne może być zgłoszone jedynie przy podpisywaniu orzeczenia, zaś zgłaszający je członek składu powinien podać, w jakim kierunku i z jakich powodów je kwestionuje (art. 114 § 1 kpk). Może ono dotyczyć nie tylko orzeczenia, lecz również jego uzasadnienia. W przypadku zgłoszenia zdania odrębnego sąd sporządza z urzędu uzasadnienie orzeczenia w terminie 7 dni od jego wydania, zaś składający zdanie odrębne jest zobowiązany do uzasadnienia swojego stanowiska w ciągu następnych 7 dni. Obowiązek ten nie dotyczy ławników (art. 114 § 3 kpk). Uzasadnienie zdania odrębnego składa się do akt sądowych, lecz nie jest ono ogłaszane i umieszczane w uzasadnieniu wyroku. Stanowiąc niejako uzupełnienie uzasadnienia orzeczenia, jako zawierające argumenty nie uwzględnione przez większość członków składu orzekającego, nie może jednak znaleźć się w treści tego uzasadnienia. Z treścią zdania odrębnego mogą jednak zapoznać się strony procesowe, którym służy prawo przeglądania akt sprawy (art. 156 § 1 kpk). Uzasadnienie zdania odrębnego nie może jednak ujawniać okoliczności związanych z przebiegiem narady i głosowania nad orzeczeniem, co wynika z ich tajności (art. 108 § 1 kpk). Treść i uzasadnienie zdania odrębnego może

dostarczać jednak istotnych informacji dla strony składającej środek zaskarżenia od orzeczenia, jak również stanowić wskazówkę dla sądu odwoławczego rozpatrującego ten środek.

C. Terminy czynności procesowych

Czynności procesowe powinny być rozpoczęte bądź zakończone w określonym terminie. W przypadku niedotrzymania takiego terminu ustawa karnoprosowa przewiduje sankcje o różnym stopniu wpływu na sferę procesu karnego: od braku wpływu, do bezskuteczności czynności prawnej, która w żaden sposób nie może być konwalidowana.

Terminy mogą być rozumiane zarówno jako okresy, w jakich możliwe jest dokonanie danej czynności procesowej (liczone w dniach, miesiącach bądź latach), jak i moment czasowy, przed którym bądź po którym dana czynność nie może być skutecznie podjęta. Moment taki nie jest z reguły wyznaczony konkretną datą, lecz stanowi konsekwencję zajścia określonego zdarzenia procesowego, np. po rozpoczęciu przewodu sądowego na rozprawie głównej pokrzywdzony nie może wnieść ani powództwa cywilnego (art. 62 kpk) ani też złożyć oświadczenia o przyłączeniu się do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 § 1 kpk).

Ustanowienie terminów procesowych służy różnym celom. Z jednej strony można tu wskazać na względy ekonomii procesowej, nakazujące zakończenie postępowania karnego w jak najszybszym czasie. Z drugiej zaś wchodzi tu w grę aspekt ochrony praw uczestników procesu, a w szczególności stron procesowych, np. ustanowienie maksymalnych okresów stosowania tymczasowego aresztowania.

Nad przestrzeganiem terminów procesowych czuwają organy procesowe, przed którymi czynność procesowa jest wykonywana, bądź organy odwoławcze. Przykładowo - sąd odwoławczy może pozostawić bez rozpoznania apelację wniesioną po terminie, mimo że została ona omyłkowo przyjęta przez prezesa sądu I instancji, bądź też jeśli przyjęcie tego środka odwoławczego nastąpiło wskutek niezasadnego przywrócenia terminu (art. 430 § 1 kpk).

Kodeks postępowania karnego najwięcej uwagi poświęca terminom procesowym rozumianym jako okres czasu przewidziany dla do-

konania konkretnej czynności procesowej, zwanym niekiedy terminami właściwymi. Możliwe są następujące podziały tych terminów.

Ze względu na **rodzaj podmiotu**, który jest związany terminem wyróżnimy:

- terminy wiążące organy procesowe;
- terminy wiążące strony bądź innych uczestników procesu.

Ze względu na **źródło** ustanowienia terminu rozróżniamy:

- terminy ustawowe;
- terminy określane przez organy procesowe, np. termin na przedstawienie przez stronę dowodu.

Ze względu na **skutek uchybienia terminowi i możliwość ich przywrócenia** wskazać należy na najbardziej istotny podział terminów ustawowych:

terminy zawite, których przekroczenie powoduje bezskuteczność czynności procesowej, lecz są one przywracalne;

terminy prekluzyjne, których przekroczenie również czyni czynność prawną bezskuteczną, lecz nie mogą być one przywrócone przez żaden organ procesowy;

terminy instrukcyjne (porządkowe), wiążące jedynie organa procesowe, niezachowanie których nie wywiera zasadniczo skutków w sferze procesu karnego, lecz mogą rodzić dla organu np. skutki dyscyplinarne.

Zgodnie z art. 122 § 2 kpk **zawite** są terminy do wnoszenia środków zaskarżenia oraz inne, która ustawa za zawite uznaje. O uznaniu przez ustawę terminu za zawity decyduje użycie w przepisie szczególnym określenia „termin zawity”.

Ustawa przewiduje możliwość przywrócenia terminu zawitego pod następującymi warunkami określonymi w art. 126 kpk:

1) niedotrzymanie terminu zawitego nastąpiło z przyczyn od strony niezależnych, a więc przyczyn nie zawinionych przez stronę, np. obłożna choroba, klęska żywiołowa, itp.;

2) strona w zawitym terminie 7 dni od daty ustania przeszkody zgłosiła do organu przed którym miała być dokonana czynność, wniosek o przywrócenie terminu i jednocześnie;

3) dopełniła czynności, która miała być wykonana w terminie.

Ten ostatni wymóg wynika ze względów ekonomii procesowej, gdyż jednoczesne pozytywne rozpatrzenie przez organ procesowy wniosku o przywrócenie terminu i zapoznanie się z treścią czynności pozwoli uniknąć nadmiernej zwłoki w postępowaniu.

Wymogi przywrócenia terminu do dokonania czynności dotyczą także osób innych niż strony.

O przywróceniu terminu decyduje organ przyjmujący wniosek, zaś na decyzję odmowną przysługuje zażalenie (art. 126 § 3 kpk).

Należy dodać, co następuje. Wniosek o przywrócenie terminu nie ma charakteru bezwzględnie suspensywnego, to znaczy nie powoduje automatycznie wstrzymania wykonania orzeczenia. Jednakże organ, do którego złożono wniosek, bądź organ odwoławczy, może wstrzymać wykonanie orzeczenia. Decyzja odmowna w tej mierze nie wymaga uzasadnienia (art. 127 kpk).

Terminy prekluzyjne, zwane niekiedy terminami materialno-procesowymi, są z reguły dłuższe niż terminy zawite, a ich przekroczenie powoduje nieodwracalne skutki procesowe ze względu na niemożność przywrócenia tych terminów. Tytułem przykładu można wskazać tu na terminy przedawnienia czy też niemożności uchylecia bądź zmiany na niekorzyść podejrzanego przez Prokuratora Generalnego prawomocnego postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 328 § 2 kpk) po upływie 6 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia.

Przy **obliczaniu** terminów procesowych należy kierować się następującymi zasadami (art. 123 kpk):

- do biegu terminu nie wlicza się dnia, od którego liczy się dany termin, np. termin 7 dni na złożenie zażalenia na postanowienie doręczone (bądź ogłoszone) stronie w środę, 10 marca 1998 r. upływa we wtorek, 17 marca 1998 r.;
- jeżeli termin jest oznaczony w tygodniach, miesiącach lub latach koniec terminu przypada na ten dzień tygodnia lub miesiąca, który odpowiada początkowi terminu, zaś jeśli w danym miesiącu nie ma takiego dnia, koniec terminu przypada na ostatni dzień tego miesiąca;

- jeśli koniec miesiąca przypada na dzień ustawowo wolny od pracy, czynność może być wykonana w dniu następnym.

Kodeks postępowania karnego przewiduje wyjątki od zasady, iż pismo procesowe powinno dotrzeć do odpowiedniego organu procesowego w określonym terminie ustawowym.

Termin taki uważa się za zachowany, jeżeli przed jego upływem pismo zostało nadane w polskim urzędzie pocztowym, polskim urzędzie konsularnym bądź złożone przez żołnierza w dowództwie jednostki wojskowej, osobę pozbawioną wolności w administracji odpowiedniego zakładu, zaś przez członka załogi statku morskiego kapitanowi statku (art. 124 kpk).

Omyłkowe wniesienie w terminie pisma do niewłaściwego organu procesowego uważa się za wniesione z zachowaniem terminu (art. 125 k.p.k.). Organ taki jest zobowiązany do przekazania pisma organowi właściwemu.

D. Zaznajamianie z treścią decyzji procesowych

Jeśli chodzi o zaznajamianie z treścią czynności procesowych, to kodeks postępowania karnego przewiduje przede wszystkim procedurę takiego informowania dla organów procesowych podejmujących decyzje procesowe. Inni uczestnicy procesu, a przede wszystkim strony procesowe, wiąże jedynie wymóg zachowania odpowiedniej formy czynności i zachowania terminu na jej wykonanie oraz oznajmienie. W przypadku organów procesowych ustawa reguluje sposób uzasadniania, jak i doręczania decyzji procesowych. Określenie tej procedury w ustawie stanowi niewątpliwie gwarancję przestrzegania praw uczestników procesu.

Szczególną gwarancję praw stron procesowych i innych osób stanowi **uzasadnianie decyzji procesowych** przez podejmujące je organy. Obowiązek uzasadniania orzeczeń znajduje oparcie chociażby w funkcji wychowawczej i legitymizacyjnej procesu karnego, gdyż podanie motywów i podstaw rozstrzygnięcia powinno przekonać jego adresata o słuszności podjętej decyzji. Wynika on także z przyjętej w polskim procesie karnym zasady swobodnej i kontrolowanej oceny dowodów.

Formą podstawową jest forma ustna, lecz niekiedy ustawa wymaga formy pisemnej. Kwestia ta została różnie rozwiązana w przypadku orzeczeń i zarządzeń.

a) Uzasadnienie **orzeczenia** stanowi jego integralną część, jednakże kodeks określa jego treść tylko w przypadku wyroków.

- W przypadku **postanowień** uzasadnienie sporządza się na piśmie wraz z samym postanowieniem (art. 98 § 1 kpk). W sprawach szczególnie zawiłych lub z innych ważnych przyczyn można odroczyć sporządzenie uzasadnienia na czas do 7 dni. Ustawa zwalnia organ procesowy od obowiązku sporządzania uzasadnienia w przypadku dopuszczenia dowodu bądź wydania postanowienia o uwzględnieniu wniosku, któremu inna strona nie sprzeciwiła się, chyba że orzeczenie podlega zaskarżeniu (art. 98 § 3 kpk).

Zgodnie z art. 99 § 1 kpk tryb i formę uzasadnienia **wyroku** określają przepisy szczególne. Regułą jest tu ustna forma uzasadnienia, zaś w formie pisemnej sąd sporządza uzasadnienia:

na wniosek strony, jako tak zwaną zapowiedź apelacji (art. 422 § 1 kpk);

z urzędu, w przypadku zgłoszenia zdania odrębnego (art. 114 § 3 kpk), w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych (art. 672 kpk) oraz wyroków sądów odwoławczych (art. 457 § 1 kpk).

Jeśli chodzi o pisemne uzasadnianie wyroków sądów I instancji i sądów odwoławczych, to pomijając powyższe, należy wskazać na przynajmniej dwie różnice odnoszące się do:

treści uzasadnienia:

- w przypadku **sądu I instancji** powinno ono zawierać wskazanie, jakie dowody sąd uznał za udowodnione lub nieudowodnione, na jakich w tej mierze oparł się dowodach i dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych, a także wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku oraz okoliczności, jakie miał na względzie przy wymiarze kary (art. 424 kpk);

- **sąd odwoławczy** powinien wskazać, czym się kierował wydając wyrok oraz dlaczego zarzuty i wnioski apelacji uznał za zasadne, bądź niezasadne (art. 457 § 2 kpk).

terminu sporządzenia uzasadnienia:

- dla **sądu I instancji** wynosi on 7 dni od złożenia wniosku o uzasadnienie wyroku, zaś w przypadku sporządzania uzasadnienia z urzędu - od momentu wydania orzeczenia. Jednakże w uzasadnionych przypadkach prezes sądu może przedłużyć ten termin na dalszy okres oznaczony (art. 423 § 1 kpk);
  - **sąd odwoławczy** ma na sporządzenie uzasadnienia 14 dni od momentu wydania wyroku (art. 457 § 1 kpk).
- b) **Zarządzenie** wymaga pisemnego uzasadnienia, jeśli podlega zaskarżeniu (art. 99 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o **formę zaznajamiania** przez organ procesowy innych uczestników procesu, bądź innych osób z treścią decyzji procesowych, to można tu wskazać następujące reguły (art. 100 kpk):

- orzeczenie lub zarządzenie **wydane na rozprawie** ogłasza się ustnie;
- decyzja procesowa podjęta **poza rozprawą** powinna być doręczona prokuratorowi, a także stronie i osobie nie będącej stroną, którym przysługuje środek zaskarżenia, jeśli nie brali oni udziału w posiedzeniu lub nie byli obecni przy ogłoszeniu. W innych przypadkach jedynie strony mają prawo do powiadomienia ich o treści wydanego orzeczenia lub zarządzenia;
- stronom doręcza się wyrok zapadły na posiedzeniu (np. art. 343 § 4 kpk) oraz postanowienie z uzasadnieniem, jeśli sporządzenie uzasadnienia postanowienia zostało odroczone na czas do 7 dni na mocy art. 98 § 2 kpk;
- jeśli ustawa nie zwalnia od obowiązku równoczesnego sporządzenia uzasadnienia, orzeczenia doręcza się lub ogłasza wraz z uzasadnieniem. Jeśli zachodzi przypadek z art. 98 § 2 kpk (odroczenie sporządzenia uzasadnienia postanowienia), po ogłoszeniu postanowienia podaje się ustnie najważniejsze powody rozstrzygnięcia (art. 100 §4 kpk).

Jak wynika z powyższego, osoba uprawniona do zapoznania się z treścią decyzji procesowej może nie być obecna przy jej ogłoszeniu i ustawa nakazuje wówczas **doręczenie** takiej decyzji (orzeczenia bądź zarządzenia) w formie uwierzytelnionych odpisów (art. 128 § 1 kpk).

Doręczenia mogą dotyczyć zarówno decyzji, jako przejawów władczej woli organów procesowych, jak i innych aktów, które nie rodzą po stronie ich adresata konkretnych obowiązków procesowych.

W związku z powyższym istotny jest tutaj podział na **wezwania i zawiadomienia**.

Wezwanie stanowi przejaw **władczej woli** organu procesowego, skierowanej do osoby zobowiązanej i rodzącej dla niej obowiązek stawięcia się w określonym czasie i miejscu. W przypadku niepodporządkowania się wezwaniu, osoba taka może być narażona na określone sankcje, jak grzywna bądź przymusowe doprowadzenie (np. w przypadku świadka - art. 285 kpk).

Zawiadomienie jest przekazaniem informacji, najczęściej o miejscu i terminie dokonania danej czynności procesowej. Nie rodzi ono po stronie adresata obowiązku stawiennictwa, ani też nie jest poparte środkami przymusu procesowego.

Zarówno w wezwaniu, jak i zawiadomieniu należy oznaczyć organ wysyłający oraz podać w jakiej sprawie, w jakim charakterze, miejscu i czasie ma stawić się adresat, czy jego stawiennictwo jest obowiązkowe (co nie dotyczy zawiadomień), a także uprzedzić o skutkach niestawiennictwa (art. 129 § 1 kpk).

Zasadniczo doręczenie pisma procesowego polega na jego wręczeniu właściwej osobie. Może być ono dokonane przez pocztę lub funkcjonariusza organu wysyłającego, a w razie konieczności przez Policję (art. 131 § 1 kpk).

Jednakże od reguły doręczania pisma procesowego właściwej osobie ustawa przewiduje szereg wyjątków:

- w razie nieobecności adresata w jego mieszkaniu pismo doręcza się dorosłemu domownikowi, a w przypadku jego nieobecności - administracji domu, dozorczy lub sołtysowi, pod warunkiem że podejmą się oddać pismo adresatowi (art. 132 § 2 kpk);

- w przypadku, gdy doręczenie w sposób wskazany powyżej nie jest możliwe, pismo przesłane pocztą pozostawia się w najbliższym urzędzie pocztowym, zaś przesłane w inny sposób - w najbliższej jednostce samorządu terytorialnego szczebla podstawowego, np. w urzędzie gminy (art. 133 § 1 kpk). Należy wówczas na drzwiach mieszkania adresata zostawić zawiadomienie o terminie i miejscu złożenia pisma wraz z pouczeniem, iż może być ono odebrane w terminie 7 dni (art. 133 § 2 kpk);
- możliwe jest także pozostawienie pisma osobie upoważnionej do odbioru korespondencji w miejscu stałego zatrudnienia adresata (art. 133 § 3 kpk);
- w przypadku żołnierzy, funkcjonariuszy Policji, UOP, Służby Więziennej lub Straży Granicznej można doręczać pisma procesowe za pośrednictwem ich przełożonych (art. 134 § 1 kpk);
- w przypadku osób pozbawionych wolności doręcza się pismo za pośrednictwem odpowiedniego zakładu (karnego bądź aresztu śledczego) z (art. 134 § 2 kpk).

W powyższych przypadkach można mówić o **doręczeniu właściwym**, gdyż istnieje tu pewność, bądź wysoki stopień prawdopodobieństwa, iż pismo procesowe dotrze ostatecznie do właściwego adresata.

W niektórych jednak przypadkach ustawa bądź zwalnia od obowiązku pisemnej formy komunikowania się z adresatem, bądź przewiduje możliwość zastosowania **doręczenia zastępczego**.

Art. 137 kpk przewiduje, iż w przypadkach nie cierpiących zwłoki można zawiadamiać lub wzywać osoby telefonicznie albo w inny sposób, stosownie do okoliczności, pozostawiając w aktach sprawy odpis komunikatu z podpisem osoby nadającej.

Instytucja **doręczenia zastępczego** oparta jest zasadniczo o kryterium winy adresata, którego działania bądź zaniechania uniemożliwiają doręczenie mu osobiście pisma procesowego i zapoznanie się z jego treścią. Można tu wskazać na następujące sytuacje:

- adresat odmawia przyjęcia pisma procesowego lub jego pokwitowania, bądź też nie jest w stanie tego uczynić. Wówczas doręczający sporządza na tym pokwitowaniu stosowną wzmiankę, zaś pismo uważa się za doręczone (art. 136 § 1 kpk);

- w przypadku strony przebywającej za granicą, która nie wskazała adresata do doręczeń w kraju, za doręczone uważa się pismo wysłane pod ostatnio znanym adresem w kraju, bądź też jeśli adresu takiego nie ma - załączone do akt sprawy (art. 138 kpk);
- za doręczone uważa się również pismo wysłane stronie pod podanym przez nią adresem, jeśli zmieniła go, nie podając nowego adresu lub nie przebywa pod wskazanym przez siebie adresem (art. 139 § 1 kpk).

Jednakże w powyższych przypadkach kpk przewiduje określone gwarancje praw uczestników procesu, ograniczając tym samym prawa organów procesowych w sferze wykorzystania instytucji doręczenia zastępczego:

- w przypadku oskarżonego powyższa regulacja nie znajduje zastosowania przed doręczeniem mu odpisu aktu oskarżenia (art. 139 § 2 kpk). Podyktowane jest to przede wszystkim wymogami prawa do obrony, które uzależniają możliwość jego efektywnego wykonywania od znajomości stawianych oskarżonemu zarzutów określonych w tym akcie.

Regulacja art. 139 § 1 kpk nie dotyczy pism wysyłanych po raz pierwszy po prawomocnym umorzeniu postępowania oraz do oskarżonego, co do którego umorzono postępowanie lub zapadł wyrok uniewinniający, chyba że oskarżony został już powiadomiony o przyjęciu apelacji oskarżyciela (art. 139 § 3 kpk). *Ratio legis* takiego unormowania stanowi zarówno ochrona praw oskarżonego, jak i innych uczestników postępowania, a w szczególności innych stron procesowych. W przypadku oskarżonego doręczenie zastępcze nie powinno być stosowane w sytuacji, kiedy w stosunku do niego zapadło orzeczenie uniewinniające bądź umarzające postępowanie, co wynika z zasady pewności prawa będącej konsekwencją obowiązywania w polskim procesie karnym zasady państwa prawa. Oskarżony, przeświadczony o zwolnieniu go (choćby nieprawomocnym) od odpowiedzialności za zarzucane mu czyny, może nie czuć się zobowiązany do przyjmowania pism procesowych w sprawie karnej, którą może uważać za ostatecznie zakończoną na jego korzyść. Z kolei strony procesowe nie będące oskarżonym nie mogą być pozbawione gwarancji udziału w postępowaniu toczącym się wskutek wniesienia nadzwyczajnego środ-

ka zaskarżenia (wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym lub kasacji) nawet w przypadku, gdy na podstawie dotychczasowego postępowania uznały sprawę za „przegraną” i nie zawiadomiły odpowiednich organów procesowych o zmianie miejsca pobytu.

Doręczenia dokonane bez zachowania powyższych reguł uważa się za dokonane, jeżeli adresat pisma oświadczy, iż pismo to otrzymał (art. 142 kpk).

Ustawa karnoprosowa przewiduje również obowiązek doręczania orzeczeń, zarządzeń i zawiadomień nie tylko stronom procesowym, ale także ich obrońcom, pełnomocnikom i ustawowym przedstawicielom (art. 140 kpk). Szczegółowe zasady i tryb doręczania pism procesowych ma określić w drodze rozporządzenia Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Łączności.

5. Prawomocność orzeczeń sądowych

Orzeczenie, jako najbardziej istotna forma czynności procesowych staje się prawomocne, jeśli nie może być odwołane, zmienione, bądź uchylone zarówno przez organ, który je wydał, też przez inny organ procesowy w zwykłym trybie postępowania, co oznacza także trwałość wywartych przez nie skutków. Podobne rozważania można odnieść również do zarządzeń, jednakże ze względu na mniejszą wagę procesową tych ostatnich nie będą tu one analizowane. Uzasadnia to chociażby fakt, iż przewidziana przepisami kpk instytucja nieważności, jako pewnego typu kontratyp prawomocności, dotyczy przede wszystkim orzeczeń sądu, jako zasadniczej formy podejmowania decyzji przez te organy.

Orzeczenie prawomocne stwarza pewien określony stosunek prawny - stan pewności prawnej ukształtowanej przez decyzję organu procesowego, która wiąże sam organ, jak i innych uczestników procesu karnego, chyba że prawomocne orzeczenie zostanie zmienione bądź uchylone przez uwzględnienie nadzwyczajnych środków zaskarżenia jak kasacja bądź wniosek wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym. Należy wskazać na fakt, iż nigdy nie zyskują waloru prawomocności orzeczenia nieważne z mocy prawa (o czym będzie mowa dalej). Natomiast zastosowanie

nadzwyczajnych środków zaskarżenia nie jest sprzeczne z samą istotą prawomocności orzeczeń, gdyż o ile stanowi ona regułę, o tyle uwzględnienie tych środków, celem jej podważenia jest wyjątkiem, którego uwzględnienie w procesie uwarunkowane zostało szeregiem wymogów formalnych i merytorycznych.

Prawomocność orzeczeń pozwala na wyróżnienie jej dwóch, ściśle ze sobą powiązanych aspektów:

- a) **prawomocności formalnej,**
- b) **prawomocności materialnej.**

Ad a). Prawomocność formalna oznacza niemożność zmiany bądź uchylenia orzeczenia w drodze zwykłych środków odwoławczych (apelacji, zażalenia), bądź też w inny sposób (np. przez ten sam organ, który je wydał).

Orzeczenie prawomocne w znaczeniu formalnym nie może być więc skutecznie zaskarżone i jako takie uniemożliwia kontynuowanie postępowania w sprawie w zakresie objętym orzeczeniem.

Walor prawomocności formalnej orzeczenie może uzyskać przykładowo w następujących sytuacjach:

- od danego orzeczenia środek zaskarżenia na mocy ustawy nie przysługuje. Staje się więc ono nieodwoławalne i niepodważalne od momentu jego wydania. Przykładowo, nie przysługuje środek odwoławczy od orzeczenia wydanego przez sąd w postępowaniu sądowym w sprawach o wykroczenia w trybie (art. 516 § 3 kpk), bądź od orzeczenia wydanego przez sąd odwoławczy (art. 426 § 1 kpk).
- orzeczenie uprawomocniło się wskutek upływu terminu do wniesienia zwykłego środka odwoławczego, zaś strony, ich obrońcy bądź pełnomocnicy nie wykorzystali swojego uprawnienia;
- nastąpi odmowa przyjęcia środka odwoławczego przez prezesa sądu I instancji w drodze zarządzenia (art. 429 kpk), bądź sąd odwoławczy w drodze postanowienia pozostawił przyjęty środek odwoławczy bez rozpoznania (art. 430 kpk). Oczywiście, orzeczenie staje się prawomocne pod warunkiem, iż obie powyższe decyzje nie zostaną przez wnoszącego środek skutecznie zaskarżone (por. art. 429 § 2, art. 430 § 2 kpk);

- został wyczerpany tok odwoławczy, to znaczy uprawnione podmioty złożyły środki zaskarżenia, zaś sąd apelacyjny rozpoznał je i wydał orzeczenie w sprawie (art. 426 § 1 kpk);
- uprawniona strona nie złożyła w terminie wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku (art. 422 § 1 kpk);
- sąd odwoławczy pozostawił bez rozpoznania cofnięty środek odwoławczy (art. 432 kpk).

W przypadku, gdy do złożenia środków odwoławczych uprawnionych jest kilka osób, np. współoskarżonych bądź kilku pokrzywdzonych tym samym czynem, a tylko niektórzy z nich nie skorzystali ze swojego uprawnienia do zaskarżenia orzeczenia, bądź w określonych powyżej sytuacjach ich środki odwoławcze okazały się bezskuteczne, orzeczenie nie uprawomocnia się w stosunku do innych osób, które skutecznie uruchomiły postępowania odwoławcze. Dlatego też do czasu zakończenia tego postępowania nie można mówić w stosunku do nich o prawomocności formalnej. Ponadto należy wskazać na to, iż sąd odwoławczy uchyla lub zmienia orzeczenie na korzyść współoskarżonych, choćby nie wnieśli środka odwoławczego, jeżeli je uchylił lub zmienił na rzecz współoskarżonego, którego środek odwoławczy dotyczył, gdy te same względy przemawiają za uchYLENIEM lub zmianą na rzecz tamtych (art. 435 kpk). Taka możliwość działania sądu nie dotyczy innych poza oskarżonymi, stron procesowych. Niektóre orzeczenia nigdy nie zyskują waloru prawomocności formalnej, gdyż taki przysługuje przede wszystkim orzeczeniom kończącym postępowanie w sprawie. Nie mogą więc stać się prawomocnymi orzeczenia, które mogą być odwołane, np. o zmianie lub uchyleniu środka zapobiegawczego (art. 253 kpk), bądź też postanowienie o oddaleniu wniosku dowodowego (art. 170 § 4 kpk).

Nie mogą stać się również formalnie prawomocnymi orzeczenia dotknięte nieważnością (art. 101 kpk), gdyż deklaratoryjna decyzja sądu stwierdzająca nieważność potwierdza jedynie, iż nie wywierały one skutków procesowych już od momentu ich podjęcia.

Prawomocność formalna oznacza zarówno niemożność prowadzenia dalszego procesu w sprawie, jak i jest stwierdzeniem, iż postępowanie przechodzi ze stadium rozpoznawczego do stadium wykonawczego (np. rozpoczyna się wykonanie orzeczonej kary).

Prawomocność formalna może być wzruszona w następujących sytuacjach:

- w przypadku orzeczeń sądowych kończących postępowanie - za pomocą nadzwyczajnych środków zaskarżenia, jak kasacja (art. 519 i n. kpk), wznowienie postępowania (art. 540 i n. kpk), lub podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549 i n. kpk);
- w przypadku orzeczeń zamykających proces na etapie postępowania przygotowawczego (postanowień prawomocnie umarzających to postępowanie) może to nastąpić przez:

wznowienie na mocy decyzji prokuratora nadrzędnego (art. 327 § 2 kpk);

nadzwyczajne wznowienie przez Prokuratora Generalnego (art. 328 kpk).

W obu powyższych sytuacjach wznowienie dotyczy tego samego podejrzanego, co do którego prawomocnie umorzono wcześniejsze postępowanie i może nastąpić jedynie przy spełnieniu określonych wymogów określonych w tych przepisach;

podjęcie na nowo prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego, jeśli dotyczy osoby innej niż ta, przeciwko której toczyło się postępowanie (art. 327 § 1 kpk).

Ad b). **Prawomocność materialna** jest ściśle związana z prawomocnością formalną, stanowi jej konsekwencje, jednakże wykraczające poza sferę prawomocnie zakończonych procesu, bo sięgające procesów przyszłych, które mogłyby toczyć się w przyszłości. Jest ona negatywną przesłanką procesową, przeszkodą uniemożliwiającą toczenie się w przyszłości postępowania karnego przeciwko temu samemu oskarżonemu (tożsamość podmiotu) o ten sam czyn w znaczeniu faktycznym i prawnym (tożsamość przedmiotu).

Najpełniej odzwierciedla je paremia: *Ne bis in idem criminiae iudicatur*. (zakaz powtórnego postępowania karnego „o to samo”)

Wiązać ją należy z negatywną procesową określoną w art. 17 ust. 1 pkt. 7 kpk czyli powagą rzeczy osądzonej (*res iudicatae*).

Jak już wspomniano wcześniej, ograniczoność zakresu prawomocności materialnej wynika z konieczności zachowania tożsamości podmiotu i przedmiotu procesu. Możliwe jest zatem toczenie się w przyszłości procesu wobec tego samego oskarżonego, jeśli proces ten będzie dotyczył innego czynu, bądź o toczył się o ten sam czyn, ale w stosunku do innego oskarżonego.

Ponadto - w przypadku prawomocnego umorzenia postępowania karnego na podstawie względnych przesłanek negatywnych - zakres prawomocności materialnej jest węższy niż w przypadku *res iudicatae*. Możliwe jest bowiem ponowne toczenie się postępowania karnego nawet przeciwko temu samemu oskarżonemu i o ten sam czyn, jednakże w innej konfiguracji procesowej. Przykładowo jeśli poprzednie postępowanie zostało prawomocnie umorzone, gdyż skargę wniósł nieuprawniony oskarżyciel (np. oskarżyciel prywatny w sprawie publicznoskargowej i bez wyczerpania procedury określonej w art. 55 § 1 kpk), możliwe jest ponowne postępowanie wszczęte na podstawie skargi oskarżyciela publicznego.

Należy dodać, iż prawomocność materialna, podobnie jak formalna dotyczy nie tylko orzeczeń sądowych, lecz jest także cechą orzeczeń kończących postępowanie przygotowawcze.

6. Nieważność orzeczeń sądowych

A. Zagadnienia wstępne

Instytucja nieważności znana była polskiemu ustawodawstwu karnemu określonej w kpk w 1928 r. Dotyczyła ona orzeczeń sądowych, jako najważniejszej formy decyzji procesowych. Kodeks ten przewidywał, iż w przypadku decyzji procesowych nie będących orzeczeniami mogły być one dotknięte nieważnością w następujących przypadkach:

- niewłaściwość miejscowa sądu okręgowego;
- naruszenie zasad doręczeń pism procesowych przewidzianych w kodeksie, chyba że adresat pisma oświadczył, iż je otrzymał.

W przypadku orzeczeń sądowych kpk z 1928 r. uznawał je za nieważne, jeśli:

- nie została zachowana właściwość podmiotowa sądu, tzn. sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczełgólnego;
- nie została zachowana właściwość rzeczowa sądu, tzn. w pierwszej instancji orzekł sąd niższego rzędu, mimo że wyłączne uprawnienie w tej mierze posiadał sąd wyższego rzędu.

Poszerzony katalog przyczyn stwierdzenia nieważności dotyczył sądu odwoławczego, który poza wymienionymi sytuacjami mógł ją orzec w następujących przypadkach:

- w składzie sądu uczestniczyła osoba nieuprawniona do wydawania wyroków, bądź
- orzekał sędzia podlegający wyłączeniu na mocy ustawy.

Nowy kodeks postępowania karnego z 1997 r. przywrócił instytucję nieważności orzeczeń sądowych, utrzymując jednocześnie konkurencyjny tryb uchylania bądź zmiany orzeczeń w przypadku zaistnienia przyczyn odwoławczych, określonych w art. 438-440 kpk.

Zagadnienie przyczyn odwoławczych, jako immanentnej części postępowania odwoławczego, zostanie opisane w następnych częściach podręcznika. Jednakże już w tym miejscu należy wskazać na kilka podstawowych różnic w usuwaniu wad orzeczeń sądowych w obu wskazanych trybach postępowania:

- w przypadku nieważności orzeczeń sądowych decyduje sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk). Decyzja takiego sądu ma charakter deklaratoryjny, potwierdzający jedynie fakt, iż wadliwe oświadczenie na mocy ustawy było nieważne już w momencie jego wydania (*lex lege*). Natomiast orzeczenie podlegające uchyleniu jedynie w trybie postępowania odwoławczego wywiera skutki procesowe aż do momentu jego zmiany lub uchylenia;
- zgodnie z art. 102 § 1 kpk każdy organ postępowania jest obowiązany przedstawić uchybienie stanowiące przyczynę nieważności orzeczenia sądowi właściwemu do stwierdzenia nieważności. Natomiast w przypadku zaistnienia innych niż nieważność przyczyn uchylenia bądź zmiany orzeczenia może ono nastąpić jedynie w przypadku wszczęcia postępowania odwoławczego, co zależy od inicjatywy stron procesowych. Oznacza to, iż orzeczenie

dotknięte taką wadą i nie zaskarżone przez upoważniony podmiot procesowy będzie ważne i wywierające skutki prawne.

B. Podstawy nieważności

Nowy kodeks z 1997 r. przewiduje następujące podstawy nieważności orzeczeń, określone w art. 101 § 1 kpk:

1. Oskarżony nie podlegał orzecznictwu polskich sądów karnych. Chodzi tu o sytuację negatywnej przesłanki procesowej określonej w art. 17 ust. 1 pkt 8 kpk, np. nieważne orzeczenie dotyczyło dyplomaty zagranicznego chronionego immunitetem.

2. W wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona do orzekania. Jak wynika z uzasadnienia rządowego do projektu kpk z 1997 r., należy przez to rozumieć osoby w ogóle nie mające uprawnień do orzekania, czyli nie będące sędziami np. aplikant sądowy, woźny. Oznacza to, iż nie będzie stanowiło przyczyny nieważności np. wydanie orzeczenia przez sąd niewłaściwy miejscowo bądź rzeczowo (w tym ostatnim przypadku będzie to jednak bezwzględna przyczyna odwoławcza określona w art. 439 § 1 pkt 4).

3. W wydaniu orzeczenia brała osoba podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40 §1 pkt. 1-3 lub 6 oraz § 2 i 3 kpk.

Tak więc ustawa przewiduje, iż nie wszystkie przyczyny wyłączenia sędziego *iudex inhabilis* powodują nieważność orzeczenia, w wydaniu którego uczestniczył, lecz jedynie najbardziej poważne, tzn. kiedy sprawa dotyczy go osobiście, bądź jeśli z jedną ze stron procesowych (ich obrońców, pełnomocników) łączy go stosunek małżeństwa, pokrewieństwa lub powinowactwa, a także jeśli brał udział w niższej instancji w wydaniu zaskarżonego orzeczenia. Nieważne będzie także orzeczenie w przedmiocie kasacji, bądź wniosku o wznowienie postępowania, jeśli brał uprzednio udział w wydaniu orzeczenia zaskarżonego tymi nadzwyczajnymi środkami zaskarżenia. Jeśli chodzi o pozostałe przyczyny wyłączenia sędziego na mocy ustawy (art. 40 ust. 1 pkt 4, 5 oraz 7-9) stanowią one bezwzględną przyczynę odwoławczą (art. 439 § 1 pkt 7 kpk).

4. Orzeczenie zostało wydane pomimo tego, że inne postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało już prawomocnie ukończone. Podstawą stwierdzenia nieważności stanowi tu

więc powaga rzeczy osądzonej (*res iudicatae*) jako negatywnej przesłanki procesowej określonej w art. 17 § 1 pkt 7 kpk. Nie może więc takiej podstawy stanowić sam fakt wcześniejszego wszczęcia postępowania w tej samej sprawie, jeśli nie zostało ono prawomocnie zakończone;

5. Orzeciono karę lub środek karny nie znane ustawie. Można tu mieć na względzie jedynie kary i środki w ogóle nie przewidziane w kodeksie karnym (np. kara chłosty, mutylacyjna), zaś będzie ważne orzeczenie kary zbyt surowej, bądź też rażąco niesprawiedliwej, jednakże znanej ustawie (por. jednak art. 440 kpk);

6. orzeczenie zapadło z naruszeniem zasady większości głosów, lub nie zostało podpisane przez którąkolwiek z osób biorących udział w jego wydaniu. Chodzi tu o uchybienia mogące wystąpić w trakcie narady nad orzeczeniem, bądź po jego wydaniu. Nie jest istotne, czy dotyczyło ławnika czy sędziego, oraz czy błąd taki został zawiniony. Oczywiście, nie stanowi przyczyny nieważności zastosowanie określonej powyżej zasady „sztucznej” większości głosów, zgodnie z wymogami art. 111 § 2 i 112 kpk. Podobnie, brak podpisu któregoś z członków składu nie może być podstawą unieważnienia orzeczenia, jeśli ustawa nie przewiduje takiego obowiązku, np. w przypadku orzeczeń zamieszczanych w protokole, które zobowiązany jest podpisać jedynie przewodniczący składu i protokolant (art. 113 i n. kpk);

7. Sąd orzekł w składzie nie znanym ustawie. Dotyczyć to może przykładowo orzekania w składach parzystych, bądź złamania proporcji udziału ławników w stosunku do sędziów w danej sprawie (np. 4 ławników i 1 sędzia);

8. Zachodzi sprzeczność w treści orzeczenia, uniemożliwiająca jego wykonanie. Sprzeczność taka musi spełniać łącznie dwa warunki:

sprzeczność ta dotyczyć musi treści orzeczenia, a nie np. rozbieżności między orzeczeniem a jego uzasadnieniem oraz musi być rzeczywista, a nie pozorna, a także mieć taki charakter, że uniemożliwia jego wykonanie. Charakter pozorny mają sprzeczności, które mogą być wyjaśnione przez odpowiednią interpretację orzeczenia.

Przykładem sprzeczności skutkującej nieważnością może być niewinnienie oskarżonego i jednocześnie zasądzenie od niego kary grzywny, powództwa cywilnego bądź obciążenie kosztami postępowania.

9. Zachodzi inna, co najmniej równie poważna obraza prawa. Jak wynika z powyższego, katalog przyczyn nieważności nie jest zamknięty, ani ściśle enumeratywny. Przy ocenie woli ustawodawcy w tej mierze należy kierować się przede wszystkim następującymi regułami:

- charakterem przyczyn nieważności jako tak kardynalnych naruszeń prawa, że dotknięte nimi orzeczenia nie mogą być ważne i wywoływać skutki prawne od momentu ich wydania, bez konieczności ich uchylenia bądź zmiany;
- ocena powagi obrazy prawa powinna być dokonywana nie tylko przez pryzmat pozostałych, enumeratywnie wymienionych w art. 101 przyczyn nieważności, lecz także w odniesieniu do przyczyn odwoławczych. Nie mogą być podstawą nieważności uchybienia wymienione w art. 438-440 kpk, ani mniej od nich poważne.

Można tu więc przytoczyć, tytułem przykładu, wydanie orzeczenia przez sędziego chorego psychicznie, skazanie na karę pozbawienia wolności osoby najbliższej dla oskarżonego „w jego zastępstwie”, czy też brak podstawowych elementów treści wyroku, np. orzeczenie o karze bez orzekania o winie.

Natomiast w art. 101 § 2 kodeks wyraźnie stwierdza, iż nie może być powodem nieważności wydanie przez sąd orzeczenia w sprawie o wykroczenie, pomimo braku podstaw do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym. Regulację taką należy uznać za słuszną w świetle faktu, iż sąd w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, korzystając z kompetencji określonych w art. 508 i n. kpk, stanowi ważną gwarancję praw jednostki oraz organ kontroli kolegów ds. wykroczeń.

C. Tryb stwierdzania nieważności

Postępowanie w sprawie nieważności właściwy sąd może wszcząć (art. 102 § 1 i 2 kpk):

- z urzędu;

- z inicjatywy organu postępowania, który jest zobowiązany do przekazania sprawy właściwemu sądowi;
- na wniosek strony.

Wszczęcie postępowania może mieć różny efekt suspensywności (zawieszenia wykonania) orzeczenia. W razie rozpoznawania z urzędu kwestii nieważności sąd wstrzymuje wykonanie orzeczenia (bezwzględna suspensywność), w innych zaś wypadkach może wstrzymać wykonanie (względna suspensywność) - art. 103 § 1 kpk.

W przedmiocie nieważności orzeka sąd na posiedzeniu, w którym mają prawo udziału strony, ich obrońcy bądź pełnomocnicy, co rodzi obowiązek ich powiadomienia (art. 102 § 5 kpk).

Sąd w przedmiocie nieważności wydaje postanowienie, na które przysługuje zażalenie, chyba, że wydał je Sąd Najwyższy (art. 102 § 4 kpk). Może więc on:

- odmówić stwierdzenia nieważności (gdy działa z urzędu bądź inicjatywy organu);
- oddalić wniosek o stwierdzenie nieważności;
- stwierdzić nieważność.

W przypadku stwierdzenia nieważności orzeczenia, sąd ma następujące możliwości (art. 102 § 3 kpk):

- zakończyć na tym swoją działalność bądź, w razie potrzeby: „przekazać sprawę komu należy”, to znaczy organowi, który podejmie działania mające na celu kontynuację procesu i ostatecznie osiągnięcie jego celu np. po utworzeniu właściwego składu sądu;
- podjąć inne odpowiednie rozstrzygnięcie, np. umorzyć postępowanie, jeśli przyczyną nieważności była powaga rzeczy osądzonej.

Kodeks reguluje również kwestię stosunku postępowania w przedmiocie nieważności do postępowania odwoławczego.

Przede wszystkim przewiduje, iż nieważność może być stwierdzona także w wyniku złożenia środka odwoławczego od orzeczenia dotkniętego nieważnością. Zgodnie z regułą oceny czynności procesowej według jej treści, a nie formy, a w szczególności nazwy (art. 118 kpk) może się zdarzyć, iż strona złoży pismo nazwane „apelacją” bądź „zażaleniem”, które, powołując się na przyczynę nieważności z art.

101 kpk będzie stanowić wniosek o jej stwierdzenie. W takim przypadku sąd odwoławczy powinien przekazać sprawę sądowi właściwemu do stwierdzenia nieważności, chyba że sam jest do tego uprawniony (sąd apelacyjny). Ponadto może zajść sytuacja, że w toku postępowania odwoławczego sąd wykryje przyczynę nieważności i wówczas powinien postąpić, jak powyżej.

Kodeks w powyższej materii reguluje dwie kwestie:

a) obowiązywania w postępowaniu w sprawie stwierdzenia nieważności zakazu pogarszania sytuacji oskarżonego (*zakaz reformationis in peius*);

b) celowości stwierdzania nieważności w przypadku uchylecia przez sąd odwoławczy orzeczenia dotkniętego nieważnością.

Ad a). Zasadniczo w postępowaniu o stwierdzenie nieważności nie obowiązuje zakaz *reformationis in peius*. Wynika to z faktu deklaryjnego charakteru postanowienia stwierdzającego nieważność istniejącą już w momencie wydania dotkniętego nią orzeczenia. Jednakże w przypadku, gdy nieważność zostanie stwierdzona wyłącznie na skutek środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego, w dalszym postępowaniu nie można orzec na jego niekorzyść w porównaniu z nieważnym orzeczeniem (art. 103 § 2 kpk). Zakaz orzekania na niekorzyść nie dotyczy przypadku, gdy orzeczono karę lub środek karny nie znany ustawie (art. 101 § 1 pkt.4).

Ad b). Ustawa stoi zasadniczo na stanowisku bezcelowości uznania za nieważne orzeczenia uchylonego w drodze kontroli odwoławczej (art. 104 kpk). Jednakże po uchyleciu orzeczenia sąd odwoławczy ma dwie możliwości: umorzenia postępowania, bądź przekazania sprawy do ponownego rozpoznania. W przypadku przekazania sprawy do ponownego rozpoznania organ, który ją otrzymał, jest obowiązany uwzględnić przyczynę nieważności i w tym zakresie nie jest związany wskazaniem co do dalszego postępowania, wydanymi przez organ, który uchylił orzeczenie.

7. Utrwalanie i dokumentowanie czynności procesowych

Podstawową formą dokumentowania czynności i zdarzeń procesowych **jest forma protokołu**. Protokół jest dokumentem, a więc źródłem dowodowym, zaś jego treść - środkiem dowodowym.

Ustawa przewiduje:

obowiązkowe,

fakultatywne dokumentowanie danej czynności w formie protokołu.

Ustawowy nakaz stosowania co do określonych czynności formy protokołu oznacza, iż nie mogą go zastąpić żadne inne pisma, notatki czy zapiski organów procesowych, bądź innych uczestników postępowania. Takie bowiem substytuowanie jest na mocy ustawy niedopuszczalne.

Kpk z 1997 r. przewiduje **obowiązek** spisania protokołu jedynie w przypadku niektórych czynności procesowych. Zgodnie z art. 143 § 1 kpk spisania protokołu wymagają:

- 1) przyjęcie ustnego zawiadomienia,
- 2) przesłuchanie oskarżonego, świadka, biegłego i kuratora,
- 3) dokonanie oględzin,
- 4) dokonanie otwarcia zwłok oraz wyjęcie zwłok z grobu,
- 5) przeprowadzenie eksperymentu, konfrontacji oraz okazania,
- 6) przeszukanie osoby, pomieszczenia i rzeczy oraz zatrzymanie rzeczy,
- 7) otwarcie korespondencji i przesyłki oraz odtworzenie utrwalo-nych zapisów,
- 8) zaznajomienie podejrzanego z materiałami zebranymi w postępowaniu przygotowawczym,
- 9) przyjęcie poręczenia,
- 10) przebieg posiedzenia sądu przeprowadzonego na podstawie art. 339 kpk,
- 11) przebieg rozprawy.

W przypadku pozostałych czynności (art. 143 § 2 kpk) sporządza się protokół jeśli przewiduje tak przepis szczególny ustawy albo **fakultatywnie**, jeśli przeprowadzający czynności uzna to za potrzebne. W pozostałych przypadkach można ograniczyć się do sporządzenia notatki urzędowej. Szczególnie odstępstwa od powyższej reguły wprowadza art. 319 kpk. Pozwala on na znaczne uproszczenia i ograniczenia postępowania dowodowego w dochodzeniu, a co za tym idzie możliwość rezygnowania z formy protokolarnej. Do **obligatoryjnych** czynności dowodowych zalicza się tu bowiem wykonywane w formie protokolarnej przesłuchanie podejrzanego i pokrzywdzonego oraz utrwalenie czynności, których nie będzie można powtórzyć. W przypadku innych czynności wystarcza sporządzenie notatek urzędowych. Jednakże strona procesowa może zażądać spisania protokołu z każdej czynności dowodowej (art. 319 § 2 kpk). Niezależnie od spisania protokołu można sporządzić stenogram czynności, którego pierwopis dołącza się do protokołu (art. 145 § 1 kpk). Ustawa przewiduje także możliwość utrwalania przebiegu czynności protokołowanej za pomocą aparatury utrwalającej obraz lub dźwięk, o czym należy uprzedzić osoby uczestniczące w czynności przed rozpoczęciem utrwalania (art. 147 § 1 kpk). **Obligatoryjnym** jest stosowanie takiej aparatury przy przesłuchaniu świadka lub biegłego, jeżeli nie będą mogli oni być przesłuchiwanymi w dalszym postępowaniu, a także przy przesłuchaniu dokonanych przez sędziego delegowanego ze składu, bądź sąd wezwany (art. 147 § 2 kpk). Szczegółowe regulacje odnoszące się do rodzajów urządzeń i środków technicznych, do rejestracji obrazu lub dźwięku dla celów procesowych oraz sposoby ich zabezpieczenia, przechowywania, odtwarzania i kopiowania zawiera rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości.

Ze względu na rangę protokołu jako podstawowego dokumentu procesowego ustawa precyzuje, jakie osoby mogą go spisać. Szczególne wymagania stawiane są protokołowi rozprawy, który może spisać aplikant bądź pracownik sekretariatu, a także asesor sądowy, jeżeli nie należy do składu orzekającego (art. 144 § 1 kpk). Protokoły z pozostałych czynności mogą być sporządzone przez organ dokonujący daną czynność, bądź też przez osoby przez niego przybrane, po ich przyśiężeniu.

Gwarancji obiektywizmu protokolanta i scenografa stanowi to, iż ulegają oni wyłączeniu z tych samych powodów co sędzia.

Treścią protokołu jest przede wszystkim dokumentowanie przebiegu określonej czynności procesowych wydanych w jej trakcie postanowień i zarządzeń oraz wniosków i oświadczeń jej uczestników.

Wymogi formalne stawiane protokołom

Aby protokół mógł stać się pełnowartościowym dokumentem procesowym, musi być należycie podpisany, a także wiernie odzwierciedlać przebieg czynności, nie zawierać nieścisłości lub braków.

Jeśli chodzi o wymóg **podpisywania** protokołu, to upoważnionymi do składania nań podpisu są, oprócz protokolanta, różne osoby w zależności od rodzaju czynności. Protokół rozprawy oraz posiedzenia podpisują przewodniczący i protokolant (art. 149 kpk). Jeżeli przewodniczący składu nie może podpisać protokołu, wówczas podpisuje za niego jeden z członków składu orzekającego, podając przyczynę braku podpisu przewodniczącego. Protokół taki powinien być podpisany **niezwłocznie** po przeprowadzeniu rozprawy bądź posiedzenia. Jeżeli podpis nie może być złożony natychmiast, wówczas osoba zobowiązana do złożenia podpisu może to uczynić później, wskazując jednak datę złożenia podpisu oraz przyczynę opóźnienia.

Wszelkie inne protokoły podpisują osoby biorące udział w czynności, a więc np. świadek po złożeniu zeznań, bądź podejrzany po przedstawieniu mu zarzutów. Przed podpisaniem protokół powinien być odczytany, o czym należy uczynić stosowną wzmiankę (art. 150 § 1 kpk).

Z wymogu zgodności treści protokołu z rzeczywistym przebiegiem czynności procesowej wynikają uprawnienia stron procesowych, bądź innych osób uczestniczących w czynności do kwestionowania treści protokołu.

Uczestnicy czynności procesowej mogą już w momencie podpisywania protokołu zgłosić zarzuty co do jego treści, które wciąga się do protokołu wraz z oświadczeniem osoby wykonującej czynność (art. 150 § 2 kpk).

Gwarancję rzetelności protokołu stanowi wymóg omówienia skreśleń, poprawek i uzupełnień w protokole, które podpisują wszystkie osoby upoważnione do złożenia podpisów.

Tego typu rozwiązania ustawowe pozwalają na jak najwierniejsze udokumentowanie przeprowadzonych czynności. Jest to szczególnie istotne w świetle faktu, iż najlepiej pamięta się przebieg czynności bezpośrednio po jej dokonaniu.

Gwarancję dokładności protokołu stanowi uprawnienie stron i osób mających w tym interes prawny do spowodowania korektury protokołu rozprawy bądź posiedzenia. Mogą bowiem składać wnioski o sprostowanie protokołu wskazując na nieścisłości i opuszczenia (art. 152 kpk). W zależności od rodzaju uchybienia w treści protokołów oraz stanowiska przewodniczącego do wniosku, różnie wygląda tryb jego rozpatrywania (art. 153 kpk).

1) Jeżeli przewodniczący przychyliła się do wniosku - wydaje zarządzenie o sprostowaniu protokołu.

2) Jeżeli przewodniczący nie jest skłonny uwzględnić wniosku, decyduje sąd w składzie, w jakim rozpoznawał sprawę. Przed wydaniem decyzji w przedmiocie wniosku zarówno przewodniczący, jak i skład orzekający zobowiązani są wysłuchać protokolanta. W razie uwzględnienia wniosku, należy w sprostowanym protokole umieścić stosowną wzmiankę, którą podpisuje przewodniczący i protokolant.

Jeśli przy rozstrzygnięciu przez skład orzekający w przedmiocie wniosku nie można odtworzyć tego samego składu, postanowienie nie zapada, zaś poszczególni członkowie składu oraz protokolant składają do akt sprawy oświadczenia co do jego zasadności. Wniosek o sprostowanie protokołu rozprawy lub posiedzenia może być rozpoznany pod warunkiem, że zostanie złożony przed wysłaniem akt sprawy do wyższej instancji. W przypadku niedotrzymania tego terminu pozostawia się go bez rozpoznania (art. 153 § 4 kpk).

Sprostowanie oczywistych pomyłek pisarskich lub rachunkowych w protokole rozprawy lub posiedzenia może być dokonane w każdym czasie, na wniosek stron bądź z urzędu. Jeśli dokonano sprostowania, zawiadamia się o jego treści strony, a o odmowie sprostowa-

nia osobę, która złożyła wniosek o sprostowanie. Wniosek o sprostowanie dołącza się do protokołu (art. 155 kpk).

8. Przeglądanie akt sprawy i sporządzanie odpisów

Prawo przeglądania przez strony procesowe akt sprawy oraz sporządzania z nich odpisów, jako ważna gwarancja realizacji praw procesowych było opisywane wcześniej. Należy podkreślić jedynie, iż **w stadium postępowania sądowego** podmioty te oraz ich obrońcy i pełnomocnicy korzystają z tego prawa w sposób w zasadzie nieskrępowany, jedynie z zachowaniem wymogów przewidzianych dla tajemnic państwowych. Inne, niż wymienione wyżej, osoby mogą się zapoznawać z aktami sprawy sądowej jedynie za zgodą prezesa sądu (art. 156 § 1 kpk). Ponadto oskarżony lub obrońca mogą żądać wydania kserokopii dokumentów akt sprawy, zaś sam oskarżony wydania bezpłatnie jednego uwierzytelnionego odpisu orzeczenia wraz z uzasadnieniem (jeśli je sporządzono) - art. 156 § 1 kpk.

W postępowaniu przygotowawczym strony, ich obrońcy, pełnomocnicy i przedstawiciele ustawowi mogą przeglądać akta sprawy, sporządzać z nich odpisy i kserokopie oraz otrzymać odpisy uwierzytelnione tylko **za zgodą prowadzącego postępowanie przygotowawcze** (art. 156 § 5 kpk). Natomiast inne osoby mogą korzystać z takich uprawnień wyjątkowo, za zgodą prokuratora. Gwarancję praw stron stanowi możliwość złożenia zażalenia na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym (art. 159 kpk).

Wzmocnieniu zasady kontradiktoryjności służyć może przynajmniej częściowe zrównanie uprawnień oskarżyciela publicznego oraz innych stron procesowych w zakresie możliwości przeglądania akt sprawy. Podobnie jak w d. kpk z 1969 r., prokurator może przeglądać akta sprawy sądowej w każdym jej stanie i żądać ich przesłania. Jednakże nowy kpk z 1997 r. wymaga, aby korzystanie przez prokuratora z jego uprawnień nie tamowało biegu postępowania i nie ograniczało dostępu do akt innym uczestnikom postępowania, a w szczególności obronie. Ponadto, jeśli prokurator jest w posiadaniu przesłanych mu akt sprawy sądowej, ma obowiązek udostępnić je stronie, obrońcy i pełnomocnikowi (art. 158 kpk). Inną gwarancję praw stron stanowi regulacja, iż nie można odmówić stronie zezwolenia na sporządzanie

odpisu protokołu czynności, w której strona uczestniczyła lub miała prawo uczestniczyć, jak również dokumentu pochodzącego od niej lub sporządzonego z jej udziałem (art. 157 § 3 kpk).

9. Odtwarzanie zaginionych lub zniszczonych akt

Powazną przeszkodą, utrudniającą bądź uniemożliwiającą prowadzenie procesu, może być zaginięcie lub zniszczenie w całości lub części akt sprawy. Sytuacja taka może wynikać ze świadomego działania człowieka (np. przestępczych działań oskarżonego bądź jego popleczników), bądź zaniedbania organu procesowego. Dość często sędziowie zabierają akta spraw celem zapoznania się z nimi poza budynkiem sądu. Możliwe są także sytuacje wyjątkowe, np. zniszczenie pomieszczeń, w których przechowuje się akta w wyniku pożaru bądź klęski żywiołowej.

Dla takich sytuacji ustawodawca przewidział postępowanie mające na celu odtworzenie tych akt. W zależności od etapu, na jakim znajduje się sprawa, różne są organy prowadzące takie postępowanie. Jeśli sprawa znajduje się w toku, postępowanie w przedmiocie odtworzenia jej akt prowadzi sąd, w którym ostatnio się toczyła (art. 160 § 2 kpk).

Jeśli akta takiej sprawy nie mogą być odtworzone, albo zostały odtworzone w części, należy czynności procesowe powtórzyć w zakresie niezbędnym do kontynuowania postępowania (art. 166 kpk).

Natomiast Sąd Najwyższy przeprowadza takie postępowanie jedynie w zakresie odtworzenia akt tego sądu (art. 160 § 2 kpk).

W przypadku spraw **prawomocnie osądzonych** ich akta odtwarza sąd, w którym sprawa się toczyła w pierwszej instancji lub inny sąd wskazany w ustawie (art. 160 § 3 kpk). W tym przypadku o zakresie odtwarzania decyduje cel takiego postępowania. W szczególności akta sprawy prawomocnie zakończonej odtwarza się w częściach niezbędnych do wykonania orzeczenia, wznowienia postępowania, przeprowadzenia postępowania w trybie kasacji albo urzeczywistnienia innych uzasadnionych interesów stron (art. 161 kpk).